प्रस्तावना

ईश्वर एक है, परन्तु भक्तलोग अपनी चित्तवृत्ति के अनुसार भिन्न भिन्न नामरूप में उसकी उपासना करते हैं, यह श्रुति का वाक्य है। यह सनातन सत्य जिन लोगों ने पाया है उन पर यह जिम्मेवारी आ पडी है कि वे अपने जीवन में सहिष्णुता, आदर और विश्वबंधुत्व का विकास करें।

स्वधर्म का तत्त्व पालन करते हुए, हमारे आश्रम ने सर्व धर्म और पंथ के प्रति आदर रखने का व्रत लिया है। उसके अनुसार आश्रम में उभय संध्याकाल को जो उपासना या प्रार्थना की जाती है, उसका यह संग्रह है। आश्रम का जीवन जैसा समृद्ध होता जाता है वैसा ही यह भजनसंग्रह भी बढता गया है।

हम प्रार्थना करते हैं कि यह वाङ्मयी उपासना प्रभु को प्रिय हो।

सत्याग्रहाश्रम,
साबरमती

नारायण मोरेश्वर खरे

विषयसूचि

सत्याग्रहाश्रम का नित्यपाठ

प्रातःस्मरणम्

प्रातः स्मरामि हृदि संस्फुरदात्मतत्त्वम्
    सच्चित्सुखं परमहंसगतिं तुरीयम् ।
यत् स्वप्नजागरसुषुप्तमवैति नित्यम्
    तद् ब्रह्म निष्कलमहं न च भूतसंघः ॥

प्रातर्भजामि मनसो वचसामगम्यम्
    वाचो विभान्ति निखिला यदनुग्रहेण ।
यन्नेतिनेतिवचनैर्निगमा अवोचु-
    स्तं देवदेवमजमच्युतमाहुरग्र्यम् ॥

प्रातर्नमामि तमसः परमर्कवर्णम
    पूर्णं सनातनपदं पुरुषोत्तमाख्यम ।
यस्मिन्निदं जगदशेषमशेषमूर्तौ
    रज्ज्वां भुजंगम इव प्रतिभासितं वै ॥

પ્રાતઃસ્મરણ

૧. સવારના પહોરમાં મારા હૃદયમાં સ્ફુરતા આત્મતત્ત્વનું હું સ્મરણ કરું છું; તે સદ્રૂપ, જ્ઞાનરૂપ અને સુખરૂપ છે; પરમહંસોની તે છેલ્લી ગતિ છે; તે ચતુર્થ પદ છે; તે સ્વપ્ન, જાગૃતિ અને નિદ્રા ત્રણેને સતત જાણે છે; તે શુદ્ધ બ્રહ્મ છે; અને તે જ હું છું: પંચમહાભૂતથી બનેલો આ દેહ તે હું નથી.

૨. જે મન અને વાણીને અગોચર છે, જેની જ કૃપા વડે ચતુર્વિધ વાણી પ્રવર્તે છે, જેનું વર્ણન વેદો પણ 'તે આ નથી, આ નથી,' એ રીતે જ કરી શક્યા, તે બ્રહ્મને સવારે ઊઠીને હું ભજું છું. ઋષિઓએ તેને દેવોના દેવ, અજન્મા, પતનરહિત અને સૌથી આદિ તરીકે વર્ણવેલું છે.

૩. અંધકારથી પર, સૂર્ય જેવું, પૂર્ણ, શાશ્વત આધાર, પુરુષોત્તમ નામથી ઓળખાયેલું, એવા પરમાત્મતત્ત્વને હું સવારે ઊઠીને નમસ્કાર કરું છું. તે અનંત સ્વરૂપની અંદર આ આખું જગત, રજ્જુમાં જેમ સર્પ દેખાય છે તેમ, પ્રતીત થાય છે.

समुद्रवसने देवि पर्वतस्तनमण्डले ।
विष्णुपत्नि नमस्तुभ्यं पादस्पर्शं क्षमस्व मे ॥

या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना ।
या ब्रह्माच्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता
सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेषजाड्यापहा ।

वक्रतुण्ड महाकाय सूर्यकोटिसमप्रभ ।
निर्विघ्नं कुरु मे देव शुभकार्येषु सर्वदा ॥

गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः ।
गुरुः साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्रीगुरवे नमः ॥

૪. સમુદ્રો જેનું વસ્ત્ર છે, પર્વતો જેનાં સ્તનમંડલ છે, અને વિષ્ણુ જેનો સ્વામી છે, એવી હે ભૂમિમાતા, તને હું નમસ્કાર કરું છું. મારા પગથી તને અડું છું એ મારા અપરાધને ક્ષમા કર.

૫. જે મોગરો, ચંદ્ર કે બરફના હાર જેવી ગૌરવર્ણ છે, જેણે શ્વેત વસ્ત્રો પહેરેલાં છે, જેના હાથ વીણાના સુંદર દંડથી સુશોભિત છે, જે સફેદ કમળ ઉપર વિરાજે છે, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશથી માંડીને બધા દેવો જેને હમેશાં સ્તવે છે, તે સમગ્ર અજ્ઞાન અને જડતાનો નાશ કરનાર દેવી સરસ્વતી મારું રક્ષણ કરો.

૬. જેનું વદન ત્રાંસું છે, જેનું શરીર વિશાળ છે, કરોડ સૂર્ય જેવી જેની કાન્તિ છે, એવા એ સિદ્ધિ-વિનાયક, મારાં બધાં શુભ કર્મોમાં મને નિર્વિઘ્ન કર.

૭. ગુરુ એ જ બ્રહ્મા છે, ગુરુ એ જ વિષ્ણુ છે, ગુરુ એ જ મહાદેવ છે; ગુરુ સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે: તે શ્રીગુરુને હું નમસ્કાર કરું છું.

शान्ताकारं भुजगशयनं पद्मनाभं सुरेशम्
विश्वाधारं गगनसदृशं मेघवर्णं शुभाङ्गम् ।
लक्ष्मीकान्तं कमलनयनं योगिभिर्ध्यानगम्यम्
वन्दे विष्णुं भवभयहरं सर्वलोकैकनाथम् ॥

करचरणकृतं वाक्कायजं कर्मजं वा
श्रवणनयनजं वा मानसं वाऽपराधम् ।
विहितमविहितं वा सर्वमेतत् क्षमस्व
जय जय करुणाब्धे श्रीमहादेव शम्भो ॥

न त्वहं कामये राज्यं न स्वर्गं नापुनर्भवम् ।
कामये दुःखतप्तानां प्राणिनामार्तिनाशनम् ॥

૮. ભવભયને દૂર કરનાર, સર્વ લોકના એકમાત્ર સ્વામી, એવા શ્રીવિષ્ણુને હું નમસ્કાર કરું છું. તેનો આકાર શાન્ત સૌમ્ય છે, તેણે સર્પની શય્યા બનાવી છે, તેની નાભિમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયેલું છે, બધા દેવોનો તે સ્વામી છે, આખા વિશ્વનો તે આધાર છે, આકાશ જેવો તે અલિપ્ત છે, અને મેઘના જેવો તેનો વર્ણ છે. તે કલ્યાણકારી શરીરવાળો છે, સર્વ સંપત્તિનો તે સ્વામી છે, કમળ જેવાં તેનાં નેત્ર છે, અને યોગીઓ ધ્યાન વડે તેને કળી શકે છે.

૯. હાથ વડે કે પગ વડે, વાણીથી કે શરીરથી, કાનથી કે આંખથી હું જે કંઈ અપરાધ કરું, તે કર્મથી ઉત્પન્ન થયેલો હોય, કે માત્ર માનસિક હોય, અમુક કર્યું તેથી હોય કે અમુક ન કર્યું તે કારણે હોય, હે દયાસાગર કલ્યાણકારી મહાદેવ, તે બધાની મને ક્ષમા કર. તારો જયજયકાર થાઓ.

૧૦. હું નથી રાજ્યની ઇચ્છા કરતો, કે નથી સ્વર્ગની ઇચ્છા કરતો. અરે! મોક્ષનીયે મને ઇચ્છા નથી; દુઃખથી તવાયેલાં પ્રાણીમાત્રની પીડા દૂર થાય એટલું જ હું ઇચ્છું છું.

स्वस्ति प्रजाभ्यः परिपालयन्तां
न्याय्येन मार्गेण महीं महीशाः ।
गोब्राह्मणेभ्यः शुभमस्तु नित्यम्
लोकाः समस्ताः सुखिनो भवन्तु ॥

नमस्ते सते ते जगत्कारणाय
नमस्ते चिते सर्वलोकाश्रयाय ।
नमोऽद्वैततत्त्वाय मुक्तिप्रदाय
नमो ब्रह्मणे व्यापिने शाश्वताय ॥

त्वमेकं शरण्यं त्वमेकं वरेण्यम्
त्वमेकं जगत्पालकं स्वप्रकाशम् ।
त्वमेकं जगत्कर्तृपातृप्रहर्तृ
त्वमेकं परं निश्चलं निर्विकल्पम् ॥

૧૧. પ્રજાનું કલ્યાણ થાઓ. રાજાઓ ન્યાયને રસ્તે પૃથ્વીનું પાલન કરો, હમેશાં ગાય ને બ્રાહ્મણનું ભલું થાઓ, અને સમસ્ત લોકો સુખી થાઓ.

૧૨. જગતના કારણરૂપ અને સતસ્વરૂપ હે પરમેશ્વર! તને નમસ્કાર. સર્વ લોકના આશ્રય એવા ચિતસ્વરૂપ, તને નમસ્કાર. મુક્તિ આપનાર અદ્વૈતતત્ત્વ, તને નમસ્કાર. શાશ્વત અને સર્વવ્યાપી એવા બ્રહ્મને નમસ્કાર.

૧૩. તું જ એક શરણ લેવા જેવો છે—આશ્રયનું સ્થાન છે. તું જ એક ઇચ્છવા લાયક છે—વરવા લાયક છે. તું જ એક જગતનો પાલનહાર છે અને પોતાના જ પ્રકાશથી પ્રકાશમાન છે. તું જ એક આ સૃષ્ટિનો ઉત્પન્ન કરનાર, પાલન કરનાર અને સંહાર કરનાર છે, અને તું જ એક નિશ્ચલ અને નિર્વિકલ્પ છે.

भयानां भयं भीषणं भीषणानाम्
गतिः प्राणिनां पावनं पावनानाम् ।
महोच्चैःपदानां नियन्तृ त्वमेकम्
परेषां परं रक्षणं रक्षणानाम् ॥

वयं त्वां स्मरामो वयं त्वां भजामो
वयं त्वां जगत्साक्षिरूपं नमामः ।
सदेकं निधानं निरालंबमीशम्
भवाम्भोधिपोतं शरण्यं व्रजामः ॥

૧૪. તું ભયોને ભય પમાડનાર છે, ભયંકરમાં ભયંકર છે. તું પ્રાણીઓની ગતિ છે, અને પવિત્ર વસ્તુઓને પણ પવિત્ર કરનાર તું જ છે. શ્રેષ્ઠ સ્થાનનો તું જ એકલો નિયમન કરનાર છે. તું પરથી પણ પર છે અને રક્ષણ કરનારનું પણ રક્ષણ કરનાર તું છે.

૧૫. અમે તારું સ્મરણ કરીએ છીએ, અને તને ભજીએ છીએ; જગતના સાક્ષીરૂપ તને અમે નમીએ છીએ. સતસ્વરૂપ, એકમાત્ર નિધાન, અને કશાનો આધાર ન લેનાર એવા, આ ભવસાગરમાં વહાણરૂપ ઈશ્વરને અમે શરણ જઈએ છીએ.

उपनिषत्स्मरणम्

हिरण्मयेन पात्रेण सत्यस्यापिहितं मुखम्
. तत्त्वं पूषन्नपावृणु सत्यधर्माय दृष्टये ।

*   *

अग्ने नय सुपथा राये अस्मान्
विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।
युयोध्यस्मज्जुहुराणमेनो
भूयिष्ठां ते नमउक्तिं विधेम ॥

*   *

श्रेयश्च प्रेयश्च मनुष्यमेत-
स्तौ संपरीत्य विविनक्ति धीरः ।
श्रेयो हि धीरोऽभिप्रेयसो वृणीते
प्रेयो मन्दो योगक्षेमाद् वृणीते ॥

*   *

ઉપનિષત્સ્મરણ

૧. સોના જેવા ચકચકિત ઢાંકણથી સત્યનું મુખ ઢંકાઈ ગયું છે. હે પૂષન્! (જગતને પોષણ દેનારા સૂર્ય) સત્યની શોધ કરનારો જે હું, તેને સત્યનું મુખ દેખાય તે માટે તે ઢાંકણું તું દૂર કર.

૨. સર્વ માર્ગોના જ્ઞાનવાળા અગ્નિદેવ, અમને (અમારા) ધ્યેયની (નિશ્ચિત) પ્રાપ્તિ જે રીતે થાય, તેવી રીતને સુંદર માર્ગે તું અમને લઈ જા. અમારાં કુટિલ પાપો સાથે લડ (અને તેને હાર કર). તને અમે પુષ્કળ નમસ્કાર કરીએ છીએ.

૩. શ્રેય (કલ્યાણ) અને પ્રેય (પ્રિય) બન્ને મનુષ્ય આગળ આવીને ઊભાં રહે છે. ડાહ્યો પુરુષ બન્નેની ઘટતી પરીક્ષા કરીને તેની વચ્ચે વિવેક કરે છે. ડાહ્યો પ્રેય કરતાં શ્રેયને જ પસંદ કરે છે. મૂર્ખ મનુષ્ય યોગક્ષેમ (ઐહિક સુખોપભોગ) નું સાધન જાણી પ્રેયને સ્વીકારે છે.

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति
तपाꣳसि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीमि ॐ इत्येतत् ॥

* *

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ।
बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥
इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ।
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥
विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहवान्नरः ।
सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

* *

उत्तिष्ठत जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधत ।
क्षुरस्य धारा निशिता दुरत्यया
दुर्गं पथस्तत्कवयो वदन्ति ॥

૪. સર્વે વેદો જે પદનું પ્રતિપાદન કરે છે, સર્વ તપો (અંતિમ સાધ્ય તરીકે) જે પદનું વર્ણન કરે છે, જે પદની ઇચ્છાથી (મુમુક્ષુઓ) બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરે છે, તે પદ હું તને ટૂંકામાં કહું છું—ૐ એ તે પદ છે.

૫–૬. આત્મા રથમાં બેઠેલો યોદ્ધો છે, શરીર રથ છે, બુદ્ધિ સારથિ છે, મન લગામ છે, ઇંદ્રિયો ઘોડા છે, અને (પાંચ) વિષયો ગોચરો છે, એમ તું સમજ. ઇંદ્રિયો અને મન સાથે જોડાયેલો આત્મા (વિષય) ભોગવનારો છે એમ ડાહ્યા પુરુષો કહેતા આવ્યા છે.

૭. જેનો બુદ્ધિરૂપી સારથિ (હોશિયાર) હોય અને જેની મનરૂપી લગામ તાબામાં હોય તે (આ સંસાર-રૂપી) માર્ગની પાર નીકળી જઈને, વિષ્ણુનું શ્રેષ્ઠ પદ પ્રાપ્ત કરી લે છે.

૮. ઊઠો, જાગો, અને શ્રેષ્ઠ પુરુષો પાસે જઈ જ્ઞાન મેળવી લો. (કારણ કે) ડાહ્યા પુરુષો કહે છે કે, અસ્ત્રાની તીક્ષ્ણ ધાર ઉપરથી જવું જેવું મુશ્કેલ છે તેવું જ આ વિકટ માર્ગે જવું કઠણ છે.

अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो
रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।
एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा
रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ९

वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो
रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ।
एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा
रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ १०

सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्
न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः ।
एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा
न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ११

एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा
एकं रूपं बहुधा यः करोति ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्
तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ १२

૯. જેમ જગતમાં રહેલો એક જ અગ્નિ (પોતાનું સ્વરૂપ કાયમ રાખી) જુદા જુદા પદાર્થોની સંગતિથી જુદાં જુદાં રૂપો ધારણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે એક જ સર્વવ્યાપક અંતરાત્મા વસ્તુમાત્રના સંયોગથી જુદાં જુદાં રૂપો ધારણ કરીને, પાછો (સ્વ સ્વરૂપે) બહાર (અલિપ્ત) રહે છે.

૧૦. જેમ એક જ વાયુ જગતમાંના વિવિધ પદાર્થો સાથે સંબંધમાં આવવાથી જુદા જુદા આકારોને ધારણ કરે છે, તેમ વિશ્વવ્યાપક એક જ અન્તરાત્મા ભિન્ન ભિન્ન રૂપો ધારણ કરતો છતાં (સ્વ સ્વરૂપે) બહાર (અલિપ્ત) રહે છે.

૧૧. સર્વ લોકોના નેત્રરૂપ સૂર્ય જે પ્રમાણે સામાન્ય નેત્રોના દોષોથી અલિપ્ત રહે છે, તેમ જ સર્વથી ન્યારા એવા વિશ્વવ્યાપક અંતરાત્માને લોકોનાં દુઃખોનો લેપ લાગતો નથી.

૧૨. એક, સર્વ ભૂતોને વ્યાપીને રહેલા, (પોતાના) એક જ સ્વરૂપને અનેક પ્રકારે દેખાડનારા (પરમેશ્વર) ને જે ડાહ્યો પુરુષ પોતામાં રહેલો જુએ છે, તેને જ કાયમના સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે; બીજાઓને થતી નથી.

नित्योऽनित्यानां चेतनश्चेतनानां
एको बहूनां यो विदधाति कामान् ।
तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरा-
स्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥

•

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारकं
नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
तमेव भान्तमनुभाति सर्वं
तस्य भासा सर्वमिदं विभाति ॥

*　*

तपःश्रद्धे ये ह्युपवसन्त्यरण्ये
शान्ता विद्वांसो भैक्षचर्यां चरन्तः ।
सूर्यद्वारेण ते विरजाः प्रयान्ति
यत्रामृतः स पुरुषो ह्यव्ययात्मा ॥

૧૩. સર્વ અનિત્ય પદાર્થોમાં રહેલા એક, નિત્ય, સર્વ ચેતન પદાર્થોને ચેતના આપવાવાળા, પોતે એક હોઈ અનેકની કામનાઓને તૃપ્ત કરનારા (પરમેશ્વર) ને જે ડાહ્યો પુરુષ પોતામાં રહેલો જુએ છે તેને જ કાયમની શાંતિ મળે છે; બીજાઓને નહિ.

૧૪. ત્યાં સૂર્ય પ્રકાશ પાડી શકતો નથી, ત્યાં ચંદ્ર કે તારાઓનો પ્રકાશ પણ પડી શકતો નથી; ત્યાં વીજળીઓ પણ પ્રકાશ દેવા અસમર્થ છે; ત્યાં અગ્નિ તો કેવી જ રીતે પ્રકાશી શકે? જેના પ્રકાશને લીધે (સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા ઇત્યાદિ) સર્વ પદાર્થો પ્રકાશમાન થાય છે, તેના જ તેજ વડે આ સર્વ સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત થાય છે.

૧૫. જે વિદ્વાન શાંતિપૂર્વક અરણ્યમાં રહી, તપ અને શ્રદ્ધાનું સેવન કરતા રહી, ભિક્ષાવૃત્તિથી (અપરિગ્રહથી) રહે છે, તે પાપરહિત થઈને સૂર્યદ્વારેથી, જ્યાં એ પ્રસિદ્ધ અવિકારી અને અવિનાશી પુરુષ છે, તે સ્થાને જાય છે.

परीक्ष्य लोकान्कर्मचितान्
ब्राह्मणो निर्वेदमायान्नास्त्यकृतः कृतेन ।
तद्विज्ञानार्थं स गुरुमेवाभिगच्छेत्
समित्पाणिः श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठम् ॥

तस्मै स विद्वानुपसन्नाय सम्यक्
प्रशान्तचित्ताय शमान्विताय ।
येनाक्षरं पुरुषं वेद सत्यं
प्रोवाच तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् ॥

* *

प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ।
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥

भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ।
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥

૧૬. (સકામ) કર્મોથી મળનારા લોક (વિનાશી છે) એવી ખાતરી કરી લઈ બ્રાહ્મણે વૈરાગ્યયુક્ત થવું. નિત્યની પ્રાપ્તિ કદી અનિત્ય વડે થઈ શકતી નથી. (તે નિત્યને) જાણવા માટે સમિધ હાથમાં લઈને (એટલે શિષ્યભાવે) તેણે વેદપારંગત બ્રહ્મનિષ્ઠ ગુરુ કને જ જવું જોઈએ.

૧૭. આવી રીતે વિધિયુક્ત આવેલ, શાંત ચિત્ત-વાળા અને મનોનિગ્રહી શિષ્યને એ વિદ્વાન આચાર્ય જે વડે તે સત્યસ્વરૂપ અવ્યય પુરુષનું (એટલે પરમાત્માનું) જ્ઞાન થાય છે તે બ્રહ્મવિદ્યા કહે છે.

૧૮. પ્રણવ (ૐકાર) એ ધનુષ્ય, આત્મા એ બાણ, અને બ્રહ્મ એ લક્ષ્ય છે એમ (ઋષિઓએ) કહ્યું છે; માટે અત્યંત સાવધાનપણે તે બ્રહ્મને વીંધી જેમ બાણ લક્ષ્યમય થઈ જાય (લક્ષ્યમાં પેસી જાય) તેમ બ્રહ્મમય થઈ જવું.

૧૯. એ તત્ત્વના પર (શ્રેષ્ઠ અથવા સૂક્ષ્મ) અને અપર (કનિષ્ઠ અથવા સ્થૂળ) બન્ને પ્રકારના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થતાં હૃદયની ગાંઠો છૂટી જાય છે, સર્વ સંશયો ઊડી જાય છે, અને સર્વ કર્મો ક્ષય પામે છે.

ब्रह्मैवेदममृतं पुरस्ताद्ब्रह्म पश्चाद्ब्रह्म दक्षिणतश्चोत्तरेण ।
अधश्चोर्ध्वं च प्रसृतं ब्रह्मैवेदं विश्वमिदं वरिष्ठम् ॥ २०

सत्येन लभ्यस्तपसा ह्येष आत्मा
सम्यग्ज्ञानेन ब्रह्मचर्येण नित्यम् ।
अन्तःशरीरे ज्योतिर्मयो हि शुभ्रो
यं पश्यन्ति यतयः क्षीणदोषाः ॥ २१

सत्यमेव जयते नानृतं
सत्येन पन्था विततो देवयानः ।
येनाक्रमन्त्यृषयो ह्याप्तकामा
यत्र तत्सत्यस्य परमं निधानम् ॥ २२

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो
न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्य-
स्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनूं स्वाम् ॥ २३

૨૦. આ અવિનાશી બ્રહ્મ જ આગળ, પાછળ, દક્ષિણે, ઉત્તરે, નીચે, ઉપર, ચારે બાજુએ પથરાઈ રહ્યું છે. આ બ્રહ્મ જ વિશ્વ છે, અને સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે.

૨૧. આત્માની પ્રાપ્તિ હમેશાં સત્યથી, તપથી, સારી અથવા સંપૂર્ણ (રીતે પ્રાપ્ત કરેલા) જ્ઞાનથી, અને બ્રહ્મચર્યથી થાય છે. પોતાના અંતઃકરણમાં નિષ્કલંક અને પ્રકાશમય સ્વરૂપમાં રહેનારા આત્માને પાપરહિત થયેલા પ્રયત્નશીલ લોકો જોઈ શકે છે.

૨૨. સત્યનો જય થાય છે; અસત્યનો જય થતો નથી. જે માર્ગે કૃતાર્થ થયેલા ઋષિઓ જાય છે અને જે માર્ગ પર સત્યનું તે પરમ નિધાન રહે છે, તે દેવોનો માર્ગ સત્ય વડે જ આપણે માટે ખુલ્લો થાય છે.

૨૩. આ આત્મા વેદોના અધ્યયનથી પ્રાપ્ત થતો નથી, બુદ્ધિની ઝીણવટથી કે પુષ્કળ શ્રવણથી (એટલે અનેક વિષયોની માહિતી હોવાથી) પ્રાપ્ત થતો નથી. પણ જે આ આત્માને જ વરે છે (એટલે એની જ પ્રાપ્તિ વાંછે છે) તેને જ તેની પ્રાપ્તિ થાય છે: તેને જ આત્મા પોતાનું સ્વરૂપ પ્રગટ કરે છે.

नायमात्मा बलहीनेन लभ्यो
न च प्रमादात्तपसो वाप्यलिंगात् ।
एतैरुपायैर्यतते यस्तु विद्वां-
स्तस्यैष आत्मा विशते ब्रह्मधाम ॥

संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः
कृतात्मानो वीतरागाः प्रशान्ताः ।
ते सर्वगं सर्वतः प्राप्य धीरा
युक्तात्मानः सर्वमेवाविशन्ति ॥

वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः
संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः ।
ते ब्रह्मलोकेषु परान्तकाले
परामृताः परिमुच्यन्ति सर्वे ॥

૨૪. (બ્રહ્મચર્યના) બલરહિત, ગફલતી, તેમ જ અશાસ્ત્રીય તપનો અંગીકાર કરનારને આત્માની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ ઉપાયોથી (એટલે ઉપલા દોષો કાઢીને) જ્યારે ડાહ્યો પુરુષ તેને મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે તેનો આત્મા બ્રહ્મપદને મેળવી લે છે.

૨૫. આ આત્માને પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જ્ઞાનતૃપ્ત, જિતાત્મા, પ્રશાન્ત અને એકાગ્રચિત્ત થયેલા વિદ્વાન ઋષિઓ એ સર્વવ્યાપી આત્માને સર્વત્ર પામીને સર્વમાં પ્રવેશ કરે છે.

૨૬. વેદાન્ત (સર્વ જ્ઞાનનો જ્યાં અંત આવે છે તે) તથા વિજ્ઞાન (પ્રકૃતિનું જ્ઞાન) વડે જેમણે (પરમ) અર્થનો સારી રીતે નિશ્ચય કરી લીધો છે, તેમ જ સંન્યાસ તથા યોગ વડે જે શુદ્ધ સત્ત્વ (ચિત્ત)-વાળા થયા છે, એવા પ્રયત્નવાન બ્રહ્મપરાયણ લોકો મરણકાળે બ્રહ્મલોકમાં જઈ મુક્ત થઈ જાય છે.

यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रे-
ऽस्तं गच्छन्ति नामरूपे विहाय ।
तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः
परात्परं पुरुषमुपैति दिव्यम् ॥ २७

स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद ब्रह्मैव भवति
नास्याब्रह्मवित्कुले भवति ।
तरति शोकं तरति पाप्मानं
गुहाग्रन्थिभ्यो विमुक्तोऽमृतो भवति ॥ २८

* *

यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह ।
आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् । न बिभेति कदाचन ।
एतं हि वाव न तपति किमहं साधु नाकरवम् ।
किमहं पापमकरवमिति ॥ २९

* *

युवा स्यात्साधु युवाध्यायकः आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः ।
तस्येयं पृथिवी सर्ववित्तस्य पूर्णा स्यात् ॥ ३०

૨૭. જેમ સમુદ્ર ભણી વહેતી નદીઓ પોતાનાં નામ અને રૂપ છોડી સમુદ્રમાં જ લીન થાય છે, તે પ્રમાણે મુક્ત થયેલો જ્ઞાની નામરૂપથી છૂટી સર્વશ્રેષ્ઠ એવા દિવ્ય પુરુષમાં (લીન થઈ) જાય છે.

૨૮. જેને તે શ્રેષ્ઠ બ્રહ્મ સમજાય તે બ્રહ્મ જ થાય છે. તેના કુળમાં બ્રહ્મને ન જાણનારો ઉત્પન્ન થતો નથી. તે શોકને તરી જાય છે, પાપને તરી જાય છે, હૃદયમાંનાં બંધનોથી છૂટી તે મૃત્યુરહિત થાય છે.

૨૯. જ્યાં પહોંચી ન શકવાથી વાણી મન સહ પાછી ફરે છે, તે બ્રહ્મના આનંદને જે અનુભવે છે, તે કદાપિ બીતો નથી. (કારણ) આ સત્કૃત્ય મેં કર્યું નહિ, આ પાપ મેં કર્યું, એવા પ્રકારનો (પશ્ચાત્) તાપ કરવાનો એને પ્રસંગ જ આવતો નથી.

૩૦. તરુણે ઉત્તમ પ્રકારના, અત્યંત અભ્યાસી, આશાવાન્, દૃઢનિશ્ચયી અને બલસંપન્ન હોવું જોઈએ. એવા તરુણને આ સર્વ પૃથ્વી દ્રવ્યમય થઈ જાય છે.

अनृतदर्शी । सभाः समाजांश्चागन्ता । अजनवादशीलः । रहःशीलः । गुरोरुदाचारेष्वकर्ता स्वैरिकर्माणि । स्त्रीषु यावदर्थसंभाषी । मृदुः । शान्तः । ह्रीमान् । दृढधृतिः । अग्लास्नुः । अक्रोधनः । अनसूयः । सायंप्रातरुद-कुम्भमाहरेत् । अरण्यादेधानाहृत्याधो निदध्यात् ॥ ३१

* *

बलं वाव विज्ञानाद्भूयोऽपि ह शतं विज्ञानवतामेको बलवानाकम्पयते । स यदा बली भवत्यथोत्थाता भवत्युत्तिष्ठन्परिचरिता भवति, परिचरन्नुपसत्ता भवत्युपसीदन्द्रष्टा भवति, श्रोता भवति, मन्ता भवति, बोद्धा भवति, कर्ता भवति, विज्ञाता भवति । ३२

૩૧. તેણે નૃત્યાદિ જોવાં નહિ, સભા અને લોક-સમુદાયમાં જવું નહિ, લોકો વિષે ગપ્પાં મારવાનો તેનો સ્વભાવ ન હોવો જોઈએ, એ એકાન્તની રુચિવાળો હોવો જોઈએ, ગુરુ તથા તેનાં સંબંધીઓ અઘટિત રીતે વર્તે તોપણ તેણે સ્વેચ્છાચારી બનવું ન જોઈએ. સ્ત્રીઓ સાથે કામપૂરતું જ બોલવું; એણે મૃદુ, શાંત, લજ્જા-યુક્ત અને દૃઢનિશ્ચયી થવું; આળસ, ક્રોધ, મત્સર છોડી દેવાં; સવારસાંજ (ગુરુને ઘેર) પાણીનો ઘડો ભરી લાવવો; અરણ્યમાંથી બળતણ લાવવું.

*   *   *

૩૨. બળ વિજ્ઞાનથી શ્રેષ્ઠ છે, કારણ એક બળવાન માણસ સો વિદ્વાનોને થથરાવે છે. મનુષ્ય બળવાન થાય ત્યારે જ ઊઠીને ઊભો થાય છે (એટલે ગુરુને ઘેર જવા તૈયાર થાય છે), ઊઠ્યા પછી તે ગુરુની સેવા કરે છે, સેવા કર્યાથી તે એની પાસે બેસવાવાળો થાય છે, પાસે બેસવાથી તે દ્રષ્ટા (ગુરુની દૃષ્ટિ સમજવાવાળો) થાય છે, શ્રવણ કરવાવાળો થાય છે, મનન કરવાવાળો થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, કર્તૃત્વવાન થાય છે, વિજ્ઞાની થાય છે.

बलेन पृथिवी तिष्ठति, बलेनान्तरिक्षं, बलेन द्यौर्बलेन पर्वता, बलेन देवमनुष्या, बलेन पशवश्च वयाँसि च तृणवनस्पतयः श्वापदान्याकीटपतङ्ग-पिपीलकं, बलेन लोकस्तिष्ठति। बलमुपास्स्व ॥

* *

मधु वाता ऋतायते। मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसः। मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिः। मधुमानस्तु सूर्यः। माध्वीर्गावो भवन्तु नः ॥

* *

न जातु कामान्न भयान्न लोभात्
धर्मं त्यजेज्जीवितस्यापि हेतोः।
धर्मो नित्यः सुखदुःखे त्वनित्ये
जीवो नित्यो हेतुरस्य त्वनित्यः ॥

* *

यदेव विद्यया करोति श्रद्धयोपनिषदा तदेव वीर्यवत्तरं भवति ॥

બળના જોર પર પૃથ્વી ટકી છે, આકાશ ટક્યું છે. પર્વત, દેવ, મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, ઘાસ, વનસ્પતિ, નાનકડી કીડી, પતંગ, કીડાથી માંડી સર્વ પશુઓ, સર્વ લોકો બલના આધાર પર ટક્યાં છે. માટે તું બળની ઉપાસના કર.

* * *

(સત્યની શોધ કરનારા અમને) પવન અનુકૂળ થાઓ, નદીઓ મીઠું પાણી પાઓ, સર્વ વનસ્પતિ મીઠી થાઓ. અમને રાત્રિ કલ્યાણપ્રદ થાઓ, પ્રભાત સુખપ્રદ થાઓ, સંધ્યા આનંદપ્રદ થાઓ. પિતૃસ્વરૂપ આકાશ તે અમને આશીર્વાદ દો. વૃક્ષ વગેરે અમને મધુરાં ફળો આપો. સૂર્ય અમારું કલ્યાણ કરો. ગાયો અમારા તરફ વાત્સલ્ય ધરાવો.

* * *

એકાદ ઇચ્છા તૃપ્ત થાય એ માટે, (અથવા) ભય, લોભ કે પ્રાણનું રક્ષણ કરવા માટે પણ ધર્મ છોડવો નહિ. (કારણ) ધર્મ એ નિત્ય છે, અને સુખદુઃખ થોડો વખત ટકવાવાળાં છે. આત્મા નિત્ય છે. (પણ તેને બંધનમાં નાંખવા) કારણભૂત થયેલું શરીર નાશવંત છે.

* * *

શ્રદ્ધાયુક્ત અંતઃકરણથી જ્ઞાનપૂર્વક અને ઉપાસનાપૂર્વક કરેલું કર્મ અત્યંત સામર્થ્યવાન થાય છે.

सायंकालकी प्रार्थना

यं ब्रह्मा वरुणेन्द्ररुद्रमरुतः स्तुन्वन्ति दिव्यैः स्तवै-
र्वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायन्ति यं सामगाः ।
ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यन्ति यं योगिनो
यस्यान्तं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः ॥

गीता, अ० २

अर्जुन उवाच

स्थितप्रज्ञस्य का भाषा समाधिस्थस्य केशव ।
स्थितधीः किं प्रभाषेत किमासीत व्रजेत किम् ॥

श्रीभगवानुवाच

प्रजहाति यदा कामान् सर्वान्पार्थ मनोगतान् ।
आत्मन्येवात्मना तुष्टः स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥

दुःखेष्वनुद्विग्नमनाः सुखेषु विगतस्पृहः ।
वीतरागभयक्रोधः स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

यः सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्य शुभाशुभम ।
नाभिनंदति न द्वेष्टि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

यदा संहरते चायं कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
इन्द्रियाणींद्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

विषया विनिवर्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥

यततो ह्यपि कौन्तेय पुरुषस्य विपश्चितः ।
इन्द्रियाणि प्रमाथीनि हरन्ति प्रसभं मनः ॥

तानि सर्वाणि संयम्य युक्त आसीत मत्परः ।
वशे हि यस्येन्द्रियाणि तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

ध्यायतो विषयान्पुंसः संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥

क्रोधाद्भवति संमोहः संमोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद्‌ बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥

रागद्वेषवियुक्तैस्तु विषयानिन्द्रियैश्चरन् ।
आत्मवश्यैर्विधेयात्मा प्रसादमधिगच्छति ॥

૬૧. એ બધી ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખી યોગીએ મારામાં તન્મય થઈ રહેવું જોઈએ. કેમ કે પોતાની ઇન્દ્રિયો જેના વશમાં છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર છે.

૬૨. વિષયોનું ચિંતવન કરનાર પુરુષને તેને વિષે આસક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. અને આસક્તિમાંથી કામના થાય છે અને કામનામાંથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે.

૬૩. ક્રોધમાંથી મૂઢતા પેદા થાય છે, મૂઢતામાંથી ભાન ભુલાય છે, ને ભાન જવાથી જ્ઞાનનો નાશ થાય છે. અને જેના જ્ઞાનનો નાશ થયો તે મૂએલા સમાન છે.

૬૪. પણ જેનું મન પોતાના કાબૂમાં છે અને જેની ઇન્દ્રિયો રાગદ્વેષરહિત હોઈ તેને વશ વર્તે છે તે મનુષ્ય ઇન્દ્રિયોનો વ્યાપાર ચલાવતો છતો ચિત્તની પ્રસન્નતા મેળવે છે.

प्रसादे सर्वदुःखानां हानिरस्योपजायते ।
प्रसन्नचेतसो ह्याशु बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥

नास्ति बुद्धिरयुक्तस्य न चायुक्तस्य भावना ।
न चाभावयतः शान्तिरशान्तस्य कुतः सुखम् ॥

इन्द्रियाणां हि चरतां यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञां वायुर्नावमिवाम्भसि ॥

तस्माद्यस्य महाबाहो निगृहीतानि सर्वशः ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥

या निशा सर्वभूतानां तस्यां जागर्ति संयमी ।
यस्यां जाग्रति भूतानि सा निशा पश्यतो मुनेः ॥

૬૫. ચિત્તપ્રસન્નતાથી આનાં બધાં દુઃખો ટળે છે અને પ્રસન્નતા પામેલાની બુદ્ધિ તરત જ સ્થિર થાય છે.

૬૬. જેને સમત્વ નથી તેને વિવેક નથી, તેને ભક્તિ નથી. અને જેને ભક્તિ નથી તેને શાન્તિ નથી. અને જ્યાં શાન્તિ નથી ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ?

૬૭. વિષયોમાં ભટકતી ઇન્દ્રિયોની પાછળ જેનું મન દોડી જાય છે તેનું મન, વાયુ જેમ નૌકાને પાણીમાં તાણી લઈ જાય છે તેમ, તેની બુદ્ધિને ગમે ત્યાં તાણી લઈ જાય છે.

૬૮. તેથી, હે મહાબાહો! જેની ઇન્દ્રિયો ચોમેર વિષયોમાંથી નીકળીને પોતાના વશમાં આવી ગયેલી હોય છે તેની બુદ્ધિ સ્થિર થાય છે.

૬૯. જ્યારે સર્વ પ્રાણી સૂતાં હોય છે ત્યારે સંયમી જાગતો હોય છે: જ્યારે લોક જાગતા હોય છે ત્યારે જ્ઞાનવાન મુનિ સૂતો હોય છે.

आपूर्यमाणमचलप्रतिष्ठं
समुद्रमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
तद्वत्कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥

विहाय कामान्यः सर्वान्पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः स शांतिमधिगच्छति ॥

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वास्यामन्तकालेऽपि ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ॥

૭૦. નદીઓના પ્રવેશથી ભરાતાં છતાં સમુદ્ર જેમ અચળ રહે છે તેમ જે મનુષ્યને વિષે સંસારના ભોગો શમી જાય છે તે જ શાન્તિ પામે છે, નહિ કે કામનાવાળો મનુષ્ય.

૭૧. બધી કામનાઓને છોડી જે પુરુષ ઇચ્છા, મમતા અને અહંકાર રહિત થઈ વિચરે છે તે જ શાન્તિ પામે છે.

૭૨. હે પાર્થ! ઈશ્વરને ઓળખનારની સ્થિતિ આવી વર્તે છે. તે પામ્યા પછી તે મોહને વશ નથી થતો, અને મરણકાળે પણ આવી જ સ્થિતિ નભે તો તે બ્રહ્મનિર્વાણ પામે છે.

विद्यामन्दिरकी प्रार्थना

ॐ सहनाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु । मा विद्विषावहै । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

ॐ असतो मा सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्माऽमृतं गमय ॥

योऽन्तः प्रविश्य मम वाचमिमां प्रसुप्ताम्
संजीवयत्यखिलशक्तिधरः स्वधाम्ना ।
अन्यांश्च हस्तचरणश्रवणत्वगादीन्
प्राणान्नमो भगवते पुरुषाय तुभ्यम् ॥

વિદ્યામંદિરની પ્રાર્થના

આપણા બન્નેનો તે સાથે વિકાસ કરો, આપણા બન્નેનું તે સાથે પાલન કરો. આપણે સાથે પુરુષાર્થ કરીએ. આપણું અધ્યયન તેજસ્વી થાઓ. આપણે એકબીજાનો દ્વેષ ન કરીએ. ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ

(હે પ્રભો!) મને અસતમાંથી સતમાં લઈ જા; અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લઈ જા; મૃત્યુમાંથી અમૃતમાં લઈ જા.

હે સર્વશક્તિમાન ! તું મારા હૃદયમાં વાસ કરે છે; તારા તેજથી મારી સૂતેલી વાણીને જાગ્રત કરે છે; મારા હાથ, પગ, કાન, ત્વચા વગેરે અન્ય પ્રાણોમાં પ્રાણ રેડે છે; એવા હે ભગવાન, તને મારા હજારો નમસ્કાર હજો.

स्त्रियोंकी प्रार्थना

गोविन्द द्वारिकावासिन् कृष्ण गोपीजनप्रिय ।
कौरवैः परिभूतां मां किं न जानासि केशव ॥

हे नाथ! हे रमानाथ! व्रजनाथार्तिनाशन ।
कौरवार्णवमग्नां मामुद्धरस्व जनार्दन ॥

कृष्ण कृष्ण महायोगिन् विश्वात्मन् विश्वभावन ।
प्रपन्नां पाहि गोविन्द कुरुमध्येऽवसीदतीम् ॥

धर्मं चरत माऽधर्मं सत्यं वदत नानृतम् ।
दीर्घं पश्यत मा ह्रस्वं परं पश्यत माऽपरम् ॥

अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनिग्रहः ।
एतं सामासिकं धर्मं चातुर्वर्ण्येऽब्रवीन्मनुः ॥

अहिंसा सत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता ।
भूतप्रियहितेहा च धर्मोऽयं सार्ववर्णिकः ॥

विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ।
हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥

श्रूयतां धर्मसर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मनः प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥

श्लोकार्धेन प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ग्रन्थकोटिभिः ।
परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम ॥

आदित्यचन्द्रावनिलोऽनलश्च द्यौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
अहश्च रात्रिश्च उभे च सन्ध्ये धर्मोऽपि जानाति नरस्य वृत्तम् ॥

द्वादशपंजरिकास्तोत्रभागः

मूढ जहीहि धनागमतृष्णां कुरु सद्बुद्धिं मनसि वितृष्णाम् ।
यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥

अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥

कामं क्रोधं लोभं मोहं त्यक्त्वाऽत्मानं भावय कोऽहम् ।
आत्मज्ञानविहीना मूढास्ते पच्यन्ते नरकनिगूढाः ॥

त्वयि मयि चान्यत्रैको विष्णुर्व्यर्थं कुप्यसि सर्वसहिष्णुः ।
सर्वस्मिन्नपि पश्यात्मानं सर्वत्रोत्सृज भेदाज्ञानम् ॥

नलिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।
विद्धि व्याध्यभिमानग्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥

દ્વાદશપંજરિકામાંથી

હે મૂર્ખ ! ધનપ્રાપ્તિની તૃષ્ણાનો ત્યાગ કર; સદ્‌-બુદ્ધિ કરી મનને તૃષ્ણારહિત કર; પોતાનાં કર્મે કરીને જે કાંઈ ધન પ્રાપ્ત થાય તેથી તારા ચિત્તને પ્રસન્ન રાખ.

ધન અનર્થકારક છે એવી નિરંતર ભાવના કર. તેમાં ખરે જ, જરાયે સુખ નથી; ધનવાનોને પુત્રથી પણ બીવું પડે છે, આ રીતિ સર્વત્ર જાણીતી છે.

કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહનો ત્યાગ કરી હું કોણ છું એનો વિચાર કર; જે આત્મજ્ઞાન વિનાના મૂઢ છે, તે નરકમાં પડી સબડે છે.

તારામાં, મારામાં અને બીજાઓમાં એક જ સર્વને સહન કરવાવાળો વિષ્ણુ છે, છતાં તું વ્યર્થ કોપ કરે છે. સર્વમાં તું આત્માને જ જો; અને ભેદભાવરૂપી અજ્ઞાનનો ત્યાગ કર.

કમલપત્ર પરના પાણીની માફક જીવતર અતિશય ચપળ છે. વ્યાધિ અને અભિમાનથી ઘેરાયેલો અને શોકથી ભરેલો આ સર્વ સંસાર છે એમ જાણ.

पांडवगीताभागः

पांडवः प्रह्लादनारदपराशरपुण्डरीक–
व्यासाम्बरीषशुकशौनकभीष्मदाल्भ्यान् ।
रुक्मांगदार्जुनवसिष्ठविभीषणादीन्
पुण्यानिमान्परमभागवतान्स्मरामि ॥

कुंतिः स्वकर्मफलनिर्दिष्टां यां यां योनिं व्रजाम्यहम् ।
तस्यां तस्यां हृषीकेश त्वयि भक्तिर्दृढाऽस्तु मे ॥

द्रोणः ये ये हताश्चक्रधरेण राजं–
त्रैलोक्यनाथेन जनार्दनेन ।
ते ते गता विष्णुपुरीं प्रयाताः
क्रोधोऽपि देवस्य वरेण तुल्यः ॥

गांधारीः

त्वमेव माता च पिता त्वमेव त्वमेव बंधुश्च सखा त्वमेव ।
त्वमेव विद्या द्रविणं त्वमेव त्वमेव सर्वं मम देवदेव ॥

विराटः नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ।
जगद्धिताय कृष्णाय गोविंदाय नमो नमः ॥

પાંડવગીતામાંથી

પાંડવ—પ્રહ્લાદ, નારદ, પરાશર, પુણ્ડરીક, વ્યાસ, અંબરીષ, શુક, શૌનક, ભીષ્મ, દાલ્ભ્ય, રુકમાંગદ, અર્જુન, વસિષ્ટ, વિભીષણ વગેરે પુણ્યશાળી પરમ ભાગવત પુરુષોનું હું સ્મરણ કરું છું.

કુન્તી—મારાં કર્મના પરિણામરૂપે જે જે યોનિમાં હું જન્મું ત્યાં ત્યાં, હે હૃષીકેશ! તારે વિષે મારી દૃઢ ભક્તિ રહો.

દ્રોણ—હે રાજા! ચક્રધારી, ત્રિલોકીનાથ જનાર્દનને હાથે જે જે માર્યા ગયા તે પણ વિષ્ણુપુરીને પામ્યા. દેવનો ક્રોધ પણ વરના જેવો જ હોય છે.

ગાંધારી—હે દેવના દેવ! તું જ મારી માતા છે, તું જ પિતા છે, તું જ સગો ને તું જ મિત્ર છે. વિદ્યા પણ તું જ છે ને દ્રવ્ય પણ તું જ છે. તું જ મારું સર્વ કંઈ છે.

વિરાટ—બ્રહ્મણ્યદેવ, ગોબ્રાહ્મણનું હિત કરનારા, જગતનું હિત કરનારા, શ્રીકૃષ્ણ ગોવિંદને વારંવાર નમસ્કાર હજો.

प्रह्लादः

नाथ योनिसहस्रेषु येषु येषु व्रजाम्यहम् ।
तेषु तेष्वचलाभक्तिरच्युतास्तु सदा त्वयि ॥
या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी ।
त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्मापसर्पतु ॥

भरद्वाजः

लाभस्तेषां जयस्तेषां कुतस्तेषां पराजयः ।
येषामिन्दीवरश्यामो हृदयस्थो जनार्दनः ॥

मार्कण्डेयः

सा हानिस्तन्महच्छिद्रं सा चान्धजडमूकता ।
यन्मुहूर्तं क्षणं वापि वासुदेवं न चिंतयेत् ॥

शौनकः

भोजनाच्छादने चिन्तां वृथा कुर्वन्ति वैष्णवाः ।
योऽसौ विश्वंभरो देवः स भक्तान्किमुपेक्षते ॥

सनत्कुमारः

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ।
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रति गच्छति ॥

પ્રહ્લાદ—હે નાથ! હજારો યોનિઓમાંથી જ્યાં જ્યાં હું જન્મું ત્યાં ત્યાં હે અચ્યુત! તારામાં (મારી) સદાયે અચલ ભક્તિ રહો.

અવિવેકી પુરુષોને જેવી વિષયોમાં પ્રીતિ હોય છે, તેવી જ પણ કલ્યાણકારી પ્રીતિ તારું સ્મરણ કરનારા મારા હૃદયમાંથી કદી ન ટળો.

ભરદ્વાજ—જેમના હૃદયમાં કમલાપતિ જનાર્દન બેઠો છે એમનો લાભ જ છે, જય જ છે; એમનો પરાજય વળી કેવો?

માર્કંડેય—જે મુહૂર્ત કે ક્ષણમાં પણ વાસુદેવનું ચિંતન ન કરવામાં આવ્યું તે મહાનુકસાન થયું જાણો, તે એક મોટું છિદ્ર પડ્યું જાણો. તે જ અંધતા, જડતા અને મૂઢતા જાણો.

શૌનક—વૈષ્ણવો અન્ન અને વસ્ત્રની ચિંતા વ્યર્થ કરે છે. આખા વિશ્વને જે પાળે છે તે દેવ શું પોતાના ભક્ત વિષે બેપરવા રહેશે?

સનત્કુમાર—જે રીતે આકાશમાંથી પડતું પાણી સમુદ્રમાં જ જાય છે. તેમ કોઈ પણ દેવને કરેલો નમસ્કાર કેશવને જ પહોંચે છે.

मुकुन्दमालाभागः

श्रीवल्लभेति वरदेति दयापरेति
भक्तप्रियेति भवलुण्ठनकोविदेति ।
नाथेति नागशयनेति जगन्निवास-
त्यालापिनं प्रतिदिनं कुरु मां मुकुन्द ॥

मुकुन्द मूर्ध्ना प्रणिपत्य याचे
भवन्तमेकान्तमियन्तमर्थम् ।
अविस्मृतिस्त्वच्चरणारविन्दे
भवे भवे मेऽस्तु भवत्प्रसादात् ॥

नास्था धर्मे न वसुनिचये नैव कामोपभोगे
यद् भाव्यं तद् भवतु भगवन् पूर्वकर्मानुरूपम् ।
एतत् प्रार्थ्यं मम बहुमतं जन्मजन्मान्तरेऽपि
त्वत्पादाम्भोरुहयुगगता निश्चला भक्तिरस्तु ॥

दिवि वा भुवि वा ममास्तु वासो
नरके वा नरकान्तक प्रकामम् ।
अवधीरितशारदारविन्दौ
चरणौ ते मरणेऽपि चिन्तयामि ॥

મુકુન્દમાલામાંથી

૧. હે મુકુન્દ! એવું કર કે હું પ્રતિદિવસ, 'હે શ્રીવલ્લભ, હે વરદ, હે દયાનિધાન, હે ભક્તપ્રિય, હે ભવનો નાશ કરવામાં કુશળ, હે નાથ, હે નાગશયન, હે જગન્નિવાસ' એવું બોલ્યા જ કરું.

૨. હે મુકુન્દ! માથું નમાવી આ હું આપની પાસે આટલી જ એક વસ્તુ માગું છું કે જન્મે જન્મે તારી કૃપાથી તારાં ચરણારવિંદનું મને કદી વિસ્મરણ ન થાઓ.

૩. હે ભગવન્! મને ધર્મમાં આસ્થા નથી, ધનનો સંગ્રહ કરવામાં પણ નથી, ભોગ ભોગવવામાં પણ નથી. એ પૂર્વકર્માનુસારે જેમ થવાનું હો તેમ થાઓ. મને તો આટલી જ પ્રાર્થના બહુ મહત્ત્વની લાગે છે કે, જન્મજન્માંતરમાં પણ તારાં ચરણકમળની જોડીમાં મારી નિશ્ચળ ભક્તિ રહો.

૪. હે નરકનો નાશ કરનારા! સ્વર્ગમાં, પૃથ્વી કે નરકમાં પણ મારો વાસ ભલે થાઓ; પણ એટલું કરો કે, મરણસમયે શરદઋતુનાં કમળ કરતાંયે શોભાયમાન તારાં ચરણનું હું ચિંતન કરું.

मदन परिहर स्थितिं मदीये
मनसि मुकुन्दपदारविन्दधाम्नि ।
हरनयनकृशानुना कृशोऽसि
स्मरसि न चक्रपराक्रमं मुरारेः ॥

इदं शरीरं शतसन्धिजर्जरं
पतत्यवश्यं परिणामपेशलम् ।
किमौषधैः क्लिश्यसि मूढ दुर्मते
निरामयं कृष्णरसायनं पिब ॥

नमामि नारायणपादपङ्कजम
करोमि नारायणपूजनं सदा ।
वदामि नारायणनाम निर्मलम्
स्मरामि नारायणतत्त्वमव्ययम् ॥

अनन्त वैकुण्ठ मुकुन्द कृष्ण
गोविन्द दामोदर माधवेति ।
वक्तुं समर्थोऽपि न वक्ति कश्चि-
दहो जनानां व्यसनाभिमुख्यम् ॥

૯. હે મદન! મુકુન્દના ચરણકમળનો સ્થાનકરૂપ રહેલા મારા ચિત્તમાંથી તું તરત ચાલ્યો જા. શિવના નેત્રના અગ્નિથી તું કૃશ તો થયેલો જ છે, છતાં હજુ મુરારિના ચક્રનું પરાક્રમ કેમ યાદ કરતો નથી?

૧૦. આ શરીર સેંકડો સાંધાઓથી ખખળી જાય છે, પતનશીલ છે, અને અવશ્ય પરિણામને પામે છે. તો હે મૂઢ અને દુર્બુદ્ધિ પુરુષ! બીજાં ઓસડોથી શું કામ હેરાન થાય છે? સર્વરોગરહિત કૃષ્ણરૂપી રસાયન પી લે.

૧૧. નારાયણના પદપંકજને હું નમું છું; નારાયણનું સદૈવ પૂજન કરું છું; નારાયણનું નિર્મળ નામ વદું છું; અવિનાશી નારાયણ તત્ત્વને સ્મરતો રહું છું.

૧૨. અનંત, વૈકુંઠ, મુકુન્દ, કૃષ્ણ, ગોવિંદ, દામોદર, માધવ, ઇત્યાદિ નામો બોલવાની શક્તિ છતાં કોઈ તે બોલતું નથી. અરેરે, મનુષ્યોની વ્યસનો તરફ કેવી બળવાન વૃત્તિ હોય છે!

विपदो नैव विपदः संपदो नैव संपदः ।
विपद्विस्मरणं विष्णोस्संपन्नारायणस्मृतिः ॥ १

विष्णुर्वा त्रिपुरान्तको भवतु वा ब्रह्मा सुरेन्द्रोऽथवा
भानुर्वा शशलक्षणोऽथ भगवान् बुद्धोऽथ सिद्धोऽथवा ।
रागद्वेषविषार्तिमोहरहितः सत्त्वानुकंपोद्यतो
यः सर्वैः सह संस्कृतो गुणगणैस्तस्मै नमः सर्वदा ॥ २

૧. વિપત્તિઓ સાચી વિપત્તિ નથી, અને સંપત્તિ સાચી સંપત્તિ નથી; પણ વિષ્ણુનું વિસ્મરણ એ જ વિપત્તિ છે, અને નારાયણનું સ્મરણ એ જ સંપત્તિ છે.

૨. ભલે એ વિષ્ણુ હોય કે મહાદેવ હોય, બ્રહ્મા હોય કે ઇન્દ્ર હોય, અથવા સૂર્ય કે ચંદ્ર હોય, કે ભગવાન બુદ્ધ કે મહાવીર હોય;—જે કોઈ રાગ અને દ્વેષરૂપી ઝેરની પીડાથી આવતી મૂર્છાથી રહિત હોય, જીવમાત્ર પર અનુકંપાથી ભરેલો હોય, સર્વે ગુણગણોથી સંસ્કાર પામેલો હોય, તેને નિરંતર નમસ્કાર છે

रागों का क्रम

भिन्न भिन्न राग भिन्न भिन्न समय पर गाने का प्राचीन रिवाज है, जो मानसशास्त्र के अनुसार रसानुकूल और भावानुकूल है। इसका क्रम यह है :

प्रातःकाल ४ से ९ तक—प्रभात; विभास; ललित; भैरव; भैरवी; बिलावल; आसावरी; तोडी सुघासुघराई.

दोपहर ९ से ३ तक—सारंग; गौड सारंग; गौड मल्हार; गौड.

सायंकाल ३ से ७ तक—मल्हार; मुलतानी; पीलु; भीमपलासी; धनाश्री; पूर्वी; पूरिया; श्री; गौरी.

रात्री ७ से १२ तक—कल्याण बिहाग; भूपाली; हमीर; केदार; देस; कामोद; दरबारी कानडा; तिलंग; मालकंस; जयजयवंती; काफी; शंकरा; बडहंस; तिलक-कामोद; बग्ना.

उत्तररात्री— बहार; बागेश्री; परज; सोहनी; कालिंगडा; बसंत; हिंडोल.

हर समय गाने लायक—खमाज; काफी; झिंझोटी; गारा; नागी; पहाडी; आसा; साद; मांड; आसा-मांड; टप्पा खमाज; मिश्रंग; मिश्र-[illegible]; छन्द.

१. सोरठा

जेहि सुमिरत सिधि होइ,
गणनायक करिवरवदन
करो अनुग्रह सोइ,
बुद्धिरासि सुभगुणसदन ॥
मूक होइ वाचाल,
पंगु चढै गिरिवर गहन ।
जासु कृपासु दयालु,
द्रवौ सकल कलिमलदहन ॥

९. राग हिन्डोल-तीन ताल

कबहुँक हौं यहि रहनि रहौंगो ।
श्री रघुनाथ कृपालु कृपा तें संत सुभाव गहौंगो ॥
जथा लाभ संतोष सदा, काहू सों कछु न चहौंगो ।
परहित-निरत निरंतर मन, क्रम, बचन नेम निबहौंगो ॥
परुष बचन अति दुसह स्रवन सुनि तेहि पावक न दहौंगो ।
बिगत मान, सम सीतल मन, पर गुन, अवगुन न कहौंगो ।
परिहरि देह जनित चिंता, दुख सुख समबुद्धि सहौंगो ।
तुलसिदास प्रभु यहि पथ रहि, अबिचल हरिभक्ति लहौंगो ॥

९. राग सोहनी

पंजाबी ठेका वि. तीन ताल

ऐसी मूढता या मन की।
परिहरि रामभक्ति–सुरसरिता आस करत ओसकन की॥
धूम–समूह निरखि चातक ज्यों तृषित जानि मति घन की।
नहिं तहँ सीतलता, न बारि पुनि हानि होति लोचन की॥
ज्यों गच काँच बिलोकि सेन जड छाँह आपने तन की।
टूटत अति आतुर अहारबस, छति बिसारि आनन की॥
कहँ लौं कहौं कुचाल कृपानिधि, जानत हौ गति जन की।
तुलसिदास प्रभु! हरहु दुसह दुख करहु लाज निजपन की॥

७. राग खमाज-तीन ताल

माधव मोह-पास क्यों टूटै ?
बाहर कोटि उपाय करिय अभ्यन्तर ग्रन्थि न छूटै ॥
घृतपूरन कराह अन्तरगत ससिप्रतिबिम्ब दिखावै ।
ईंधन अगन लगाय कल्पसत औंटत नास न पावै ॥
तरु कोटर महँ बस विहंग तरु काटे मरै न जैसे ।
साधन करिय विचारहीन मन, सुद्ध होइ नहिं तैसे ॥
अंतर मलिन विषय मन अति, तन पावन करिय पखारे ।
मरइ न उरग अनेक जतन बलमीकि विविध विधि मारे ॥
तुलसिदास हरि गुरु करुना बिनु, बिमल बिवेक न होई ।
बिनु बिवेक संसार-घोर-निधि पार न पावै कोई ॥

८. राग कौशिया-तीन ताल

मैं केहि कहौं विपति अति भारी । श्रीरघुवीर दीन हितकारी ॥
मम हृदै भवन प्रभु तोरा । तहं आइ बसे बहु चोरा ॥
अति कठिन करहिं बरजोरा । मानहिं नहिं विनय निहोरा ॥
तम, मोह, लोभ, अहंकारा । मद, क्रोध, बोध-रिपु,मारा ॥
अति करहिं उपद्रव नाथा । मरदहिं मोहिं जानि अनाथा ॥
मैं एक अमित बटपारा । कोउ सुनै न मोर पुकारा ॥
भागेउ नहिं नाथ, उबारा । रघुनायक! करहु सँभारा ॥
कह **तुलसिदास** सुनु रामा । लूटहिं तस्कर तव धामा ॥
चिन्ता यह मोहिं अपारा । अपजस नहिं होई तुम्हारा ॥

९. राग आसावरी या टोडी-तीन ताल

ऐसो को उदार जग माहीं ।
बिनु सेवा जो द्रवैं दीन पर, राम सरिस कोउ नाहीं ॥
जो गति योग विराग जतन करि नहिं पावत मुनि ग्यानी ।
सो गति देत गीध सबरी कहँ, प्रभु न बहुत जिय जानी ॥
जो संपति दस सीस अरपि कर रावन सिव पहँ लीन्ही ।
सो संपदा विभीषन कहँ अति सकुच सहित हरि दीन्ही ॥
तुलसिदास सब भांति सकल सुख जो चाहसि मन मेरो ।
तौ भजु राम काम सब पूरन करैं कृपानिधि तेरो ॥

१०. राग खमाज–तीन ताल

जाके प्रिय न राम बैदेही।
सो छांडिये कोटि वैरी सम, जद्यपि परम सनेही।
तज्यो पिता प्रहलाद, विभीषण बंधु, भरत महतारी।
वलि गुरु तज्यो, कंत ब्रजवनितनि, भये मुदमंगलकारी॥
नाते नेह राम के मनियत सुहृद सुसेव्य जहा लौं।
अंजन कहा आंखि जेहि फूटै, वहुतक कहौं कहाँ लौं।
तुलसी सो सव भाँति परमहित पूज्य प्रान ते प्यारो।
जासों होय सनेह रामपद, एनो मतो हमारो॥

११. राग आसावरी–तीन ताल

कौन जतन विनती करिये ।
निज आचरन विचारि हारि हिय मानि जानि डरिये ॥१॥
जेहि साधन हरि द्रवहु जानि जन, सो हठि परिहरिये ।
जाते विपति-जाल निसिदिन दुख, तेहि पथ अनुसरिये ॥२॥
जानत हूँ मन वचन करम परहित कीन्हें तरिये ।
सो विपरीत देखि परसुख विमु कारन ही जरिये ॥३॥
स्रुति पुरान सव को मत यह सतसंग सुदृढ धरिये ।
निज अभिमान मोह इरषा वस तिन्हहिं न आदरिये ॥४॥
संतत सोइ प्रिय मोहिं सदा जाते भवनिधि परिये ।
कहो अव नाथ, कौन वल ते संसार-सोग हरिये ॥५॥
जव कव निजु करुना सुभाउ ते, द्रवहु तो निस्तरिये ।
तुलसिदास विस्वास आन नहिं, कत पचि पचि मरिये ॥६॥

१२. राग खमाज–तीन ताल

जानत प्रीत–रीत रघुराई ।
नाते सब हाते करि राखत, राम सनेह सगाई ॥
नेह निबाहि देह तजि दसरथ कीरति अचल चलाई ।
ऐसें हू पितु तें अधिक गीध पर ममता गुन गरुआई ॥
तिय-बिरही सुग्रीव सखा लखि प्रानप्रिया बिसराई ।
रन पर्‍यो बंधु बिभीषन ही को सोच हृदय अधिकाई ॥ १ ॥
घर, गुरुगृह, प्रियसदन, सासुरे, भई जब जहँ पहुनाई ।
तब तहँ कहिं सबरी के फलन की रुचि माधुरी न पाई ॥ २ ॥
सहज सरूप कथा मुनि बरनत रहत सकुचि सिर नाई ।
केवट मीत कहे सुख मानत बानर बंधु बडाई ॥
तुलसी राम सनेह सील लखि जो न भगति उर आई ।
तौ तोहिं जनमि जाय जननी जड तनु–तरुनता गँवाई ॥ ३ ॥

१३. राग पीलु-तीन ताल

रघुवर! तुमको मेरी लाज।
सदा सदा मैं सरन तिहारी, तुम बड़े गरीबनिवाज ॥
पतितउधारन विरुद तिहारो स्रवनन सुनी अवाज ॥
हौं तो पतित पुरातन कहिये, पार उतारो जहाज ॥
अघ-खंडन, दुःख-भंजन जन के यही तिहारो काज ॥
तुलसिदास पर किरपा करिये भक्ति-दान देहु आज ॥

१४. राग बिभास–द्रुत चौताल (एक ताल)

जागिये रघुनाथ कुवर। पंछी बन बोले॥ ध्रु० ॥
चंद्र-किरण शीतल भई, चकई पिय मिलन गई,
त्रिविध मंद चलत पवन पल्लव-द्रुम डोले ॥ १ ॥
प्रात भानु प्रकट भयो, रजनी को तिमिर गयो,
भृंग करत गुंज-गान कमलन दल खोले ॥ २ ॥
ब्रह्मादिक धरत ध्यान, सुर–नर–मुनि करत गान,
जागन की बेर भई नयन-पलक खोले ॥ ३ ॥
तुलसिदास अति अनंद निरखि के मुखारविंद,
दीनन को देत दान भूषण बहुमोले ॥ ४ ॥

१५. राग ललित-तीन ताल

मेरो मन हरिजू! हठ न तजै ।
निसदिन नाथ देऊँ सिख बहु बिधि करत सुभाव निज ॥
ज्यों जुवती अनुभवति प्रसव अति दारुन दुख उपजै ।
है अनुकूल बिसारि सूल सठ पुनि खल पतिहिं भजै ॥
लोलुप भ्रमर गृह-पशु ज्यों जहँ तहँ सिर पदत्रान बजै ।
तदपि अधम बिचरत तेहि मारग, कबहुँ न मूढ़ लजै ॥
हौं हार्‌यो करि जतन बिबिध बिधि अतिसै प्रबल अजै ।
तुलसिदास बस होइ तबहिं जब प्रेरक प्रभु बरजै ॥

१४. राग विभास-द्रुत चौताल (एक ताल)

जागिये रघुनाथ कुवर। पंछी वन बोले॥ ध्रु० ॥
चंद्र-किरण शीतल भई, चकई पिय मिलन गई,
त्रिविध मंद चलत पवन पल्लव-द्रुम डोले ॥ १ ॥
प्रात भानु प्रकट भयो, रजनी को तिमिर गयो,
भृंग करत गुंज-गान कमलन दल खोले ॥ २ ॥
ब्रह्मादिक धरत ध्यान, सुर-नर-मुनि करत गान,
जागन की बेर भई नयन-पलक खोले ॥ ३ ॥
तुलसिदास अति अनंद निरखि के मुखारविंद,
दीनन को देत दान भूषण बहुमोले ॥ ४ ॥

१७. राग भैरवी–तीन ताल

भज मन रामचरण सुखदाई ॥ ध्रु० ॥

जिहि चरनन से निकसी सुरसरी संकर जटा समाई ।
जटासंकरी नाम पर्यो है, त्रिभुवन तारन आई ॥ १ ॥

जिन चरनन की चरनपादुका भरत रह्यो लव लाई ।
सोई चरन केवट धोय लीने तब हरि नाव चलाई ॥ २ ॥

सोई चरन संतन जन सेवत सदा रहत सुखदाई ।
सोई चरन गौतमऋषि–नारी परसि परमपद पाई ॥ ३ ॥

दंडकवन प्रभु पावन कीन्हो ऋषियन त्रास मिटाई ।
सोई प्रभु त्रिलोक के स्वामी कनकमृगा संग धाई ॥ ४ ॥

कपि सुग्रीव बंधु-भय-व्याकुल तिन जय–छत्र फिराई ।
रिपु को अनुज विभीषण निसिचर परसत लंका पाई ॥ ५ ॥

सिवसनकादिक अरु ब्रह्मादिक शेष सहस मुख गाई ।
तुलसिदास मारुत–सुत की प्रभु निज मुख करत बडाई ॥ ६ ॥

१६. राग खमाज-तीन ताल

कुटुंब तजि शरण राम! तेरी आयो,
तजि गढ, लंक, महल औ मंदिर,
नाम सुनत उठि धायो ॥ ध्रु० ॥
भरी सभा में रावण बैठ्यो चरण प्रहार चलायो,
मूरख अंध कह्यो नहिं मानै बार बार समझायो ॥ १ ॥
आवत ही लंकापति कीनो, हरि हँस कंठ लगायो।
जन्म जन्म के मिटे पराभव राम-दरस जब पायो ॥ २ ॥
हे रघुनाथ! अनाथ के बंधु दीन जान अपनायो।
तुलसिदास रघुवर की शरणा भक्ति अभय पद पायो ॥ ३ ॥

२४. राग कल्याण–तीन ताल

चरन-कमल वन्दौं हरि राई।
जाकी कृपा पंगु गिरि लंघै अंधे को सब कछु दरसाई॥
बहिरो सुनै मूक पुनि बोलै रंक चलै सिर छत्र धराई॥
सूरदास स्वामी करुनामय बारंबार वन्दौं तेहि पाई॥

२८. राग जयतिश्री–तीन ताल

जैसे राखहु वैसेहि रहौं।
जानत दुख सुख सब जनके तुम मुखतें कहां कहौं॥
कबहुँक भोजन लहौं कृपानिधि, कब हूँ भूख सहौं।
कबहुँक चढौं तुरंग महागज, कबहुँक भार वहौं॥
कमलनयन घनश्याम मनोहर, अनुचर भयो रहौं।
सूरदास प्रभु भक्त कृपानिधि, तुम्हरे चरन गहौं॥

२८. राग खमाज–तीन ताल

हम भक्तन के, भक्त हमारे ।
सुन अर्जुन, परतिज्ञा मेरी, यह व्रत टरत न टारे ॥
भक्त काज लाज हिय धरिकै, पाइं पयादे धाऊँ ।
जहँ जहँ भीर परै भक्तन पै, तहँ तहँ जाइ छुडाऊँ ॥
जो मम भक्तसों बैर करत है, सो निज बैरी मेरो ।
देखि विचारि भक्त हितकारन हांकत हौं रथ तेरो ॥
जीते जीत भक्त अपने की, हारे हार विचारौं ।
सूरदास सुनि भक्त विरोधी चक्र सुदर्शन जारौं ॥

३०. राग केदार-तीन ताल

मो सम कौन कुटिल खल कामी ।
जिन तनु दियो ताहि बिसरायो ऐसो निमकहरामी ॥ध्रु०॥

भरि भरि उदर विषय को धावों,
जैसे सूकर ग्रामी ।
हरिजन छाँड हरीविमुखन की
निसिदिन करत गुलामी ॥ १ ॥

पापी कौन बडो है मोतें,
सब पतितन में नामी ।
सूर पतितन को ठौर कहां है,
सुनिये श्रीपति स्वामी ॥ २ ॥

३१. राग सिंध-काफी

प्रभु मोरे अवगुण चित्त न धरो ।
समदरशी है नाम तिहारो, चाहे तो पार करो ॥
इक नदिया इक नार कहावत मैलो हि नीर भरो ।
जब मिल करके एक बरन भये सुरसरि नाम पर्यो ॥
इक लोहा पूजा में राखत, इक घर वधिक पर्यो ।
पारस गुण अवगुण नहिं चितवत, कंचन करत खरो ॥
यह माया भ्रमजाल कहावत **सूरदास** सगरो ।
अबकी बेर मोहिं पार उतारो नहिं प्रन जात टरो ॥

३२. राग गौरी–तीन ताल

अखियां हरि दरसन की प्यासी ।
देख्यो चाहत कमलनैन को, निसिदिन रहत उदासी ॥ १ ॥
आये ऊधो फिरि गये आँगन डारि गये गर फाँसी ॥ २ ॥
केसरि-तिलक मोतिन की माला वृन्दावन को वासी ॥ ३ ॥
काहू के मन की कोऊ न जानत लोगन के मन हाँसी ॥ ४ ॥
सूरदास प्रभु ! तुमरे दरस बिन लेहौं करवत कासी ॥ ५ ॥

३३. राग भीमपलासी—तीन ताल

सबसे ऊँची प्रेम सगाई ।
दुर्योधन को मेवा त्यागो साग विदुर घर पाई ॥ ध्रु० ॥
जूठे फल सबरी के खाये बहुविधि प्रेम लगाई ॥
प्रेम के बस नृप-सेवा कीन्हीं आप बने हरि नाई ॥ १ ॥
राजसुयज्ञ युधिष्ठिर कीनो तामें जूठ उठाई ॥
प्रेम के बस अर्जुन-रथ हांक्यो भूल गये ठकुराई ॥ २ ॥
ऐसी प्रीति बढ़ी वृन्दावन गोपिन नाच नचाई ॥
सूर क्रूर इस लायक नाहीं कहँ लगि करौं बड़ाई ॥ ३ ॥

३४. राग जोगी-तीन ताल

अब मैं नाच्यो बहुत गोपाल ।
काम क्रोध को पहिरि चोलना कंठ विषय की माल ॥
महा मोह के नूपुर बाजत निन्दा सब्द रसाल ।
भरम भर्‍यो मन भयो पखावज चलत कुसंगति चाल ॥
तृस्ना नाद करत घट भीतर नाना विधि दै ताल ।
माया की कटि फेंटा बांध्यो लोभ तिलक दै भाल ॥
कोटिक कला काछि दिखराई जलथल सुधि नहिं काल ।
सूरदास की सबै अविद्या दूर करो नंदलाल ॥

३५. राग खमाज विलंबित-तीन ताल

(पंजाबी ठेका)

अब तो प्रगट भई जग जानी ।
वा मोहन सों प्रीति निरन्तर
नाहिं रहेगी छानी ॥ ध्रु० ॥
कहा करों सुन्दर मूरत इन
नयनन माँझ समानी ।
निकसत नाहिं बहुत पचिहारी
रोम रोम उरझानी ॥ १ ॥
अब कैसे निर्वार जात है,
मिले दूध ज्यों पानी
सूरदास प्रभु अन्तर्यामी
ग्वालिन मन की जानी ॥ २ ॥

३६. राग भैरवी–तीन ताल

लज्जा मोरी राखो श्याम हरी ।
कीनी कठिन दुःशासन मोसे गहि केशों पकरी ॥ ध्रु० ॥
आगे सभा दुष्ट दुर्योधन चाहत नग्न करी ।
पांचों पांडव सब बल हारे तिनसों कछु न सरी ॥ १ ॥
भीष्म द्रोण विदुर भये विस्मय तिन सब मौन धरी ।
अब नहि मात पिता सुत बांधव, एक टेक तुम्हरी ॥ २ ॥
वसन प्रवाह किये करुणानिधि, सेना हार परी ।
सूर श्याम जब सिंह-शरण लइ स्यालों को काही डरी ? ॥ ३ ॥

३८. राग बागेश्री-ताल तेवरा

अबके नाथ मोहिं उधारि।
मग नहीं भव अम्बुनिधि में कृपासिंधु मुरारि॥
नीर अति गंभीर माया लोभ लहर तिरंग।
लिये जात अगाध जल में गहे ग्राह अनंग॥
मीन इन्द्रिय अतिहिं काटति मोट अघ सिर भार।
पग न इत उत धरन पावत उरझि मोह सिवार॥
काम क्रोध समेत तृस्ना पवन अति झकझोर।
नाहिं चितवन देत तिय सुत नाम नौका ओर॥
थक्यो बीच बिहाल बिह्वल सुनो करुनामूल!
श्याम! भुज गहि काढ़ि लीजै सूर ब्रज के कूल॥

३९. राग काफी–तीन ताल

रे मन! मूरख जनम गँवायो।
करि अभिमान विषय रस राच्यो स्याम-सरन नहिं आयो॥
यह संसार फूल सेमर को सुन्दर देखि भुलायो।
चाखन लाग्यो रुई गई उडि, हाथ कछु नहिं आयो॥
कहा भयो अब के मन सोचे, पहिले नाहिं कमायो॥
कहत सूर भगवंत भजन बिनु सिर धुनि धुनि पछितायो॥

४०. राग आसा-माड, तीन ताल या दीपचंदी

तुम मेरी राखों लाज हरी।
तुम जानत सब अन्तरजामी।
करनी कछु न करी ॥ १ ॥

औगुन मोसे बिसरत नाहिं,
पल छिन घरी घरी।
सब प्रपंच की पोट बांध करि
अपने सीस धरी ॥ २ ॥

दारा सुत धन मोह लिये हौं
सुधि बुधि सब बिसरी।
सूर पतित को वेग उधारो,
अब मेरी नाव भरी ॥ ३ ॥

तीन लोक के तुम प्रति-पालक,
मैं तो दास तिहारो ।
तारी जाति कुजाति प्रभूजी,
मो पर किरपा धारो

पतितन में इक नायक कहिये,
नीचन में सरदारो ।
कोटि पापी इक पासँग मेरे,
अजामिल कौन विचारो

धरम नाम सुनि मेरो,
नरक कियो हठ तारो ।
मोको ठौर नहीं अब कोऊ,
अपनो विरद सम्हारो

छुद्र पतित तुम तारे रमापति,
अब न करो जिय गारो ।
सूरदास साचो तब माने,
जो ह्वै मम निस्तारो

४३. राग धनाश्री, भजन केरवा की धुनमें

साधो सहज समाध भली
गुरु प्रताप जा दिन से जागी,
दिन दिन अधिक चली ॥ १ ॥
जहँ जहँ डोलों सो परिकरमा,
जो कछु करों सो सेवा।
जब सोवों तब करों दंडवत,
पूजों और न देवा ॥ २ ॥

कहाँ सो नाम सुनौं सो सुमिरन
खावँ पियौं सो पूजा ।
गिरह उजाड एक सम लेखौं
भाव मिटावौं दूजा ॥ ३ ॥

आंख न मूँदौं कान न रुधौं
तनिक कष्ट नहीं धारौं ।
खुले नैन पहिचानौं हँसि हँसि,
सुंदर रूप निहारौं ॥ ४ ॥

सबद निरन्तर से मन लागा,
मलिन वासना त्यागी ।
ऊठत बैठत कबहुँ न छूटै ।
ऐसी तारी लागी ॥ ५ ॥

कह **कबीर** यह उनमुनि रहनी,
सो परगट करि गाई ।
दुख सुख से कोई परे परमपद,
तेहि पद रहा समाई ॥ ६ ॥

४४. राग कालिंगडा-तीन ताल

मन मस्त हुआ तब क्यों बोले ॥ टेक ॥

हीरा पायो गांठ गठियायो।
बार बार वाको क्यों खोलै ॥ १ ॥

हल्की थी जब चढी तराज़ू।
पूरी भई तब क्यों तोलै ॥ २ ॥

सुरत कलारी भई मतवारी।
मदवा पी गइ बिन तोले ॥ ३ ॥

हंसा पाये मान सरोवर।
ताल तलैया क्यों डोलै ॥ ४ ॥

तेरा साहिब है घट मांही।
बाहर नैना क्यों खोलै ॥ ५ ॥

कहे **कबीर** सुनो भाई साधो।
साहिब मिल गये तिल ओले ॥ ६ ॥

४४. राग कालिंगडा–तीन ताल

मन मस्त हुआ तब क्यों बोले ॥ टेक ॥

हीरा पायो गांठ गठियायो।
बार बार वाको क्यां खोलै ॥ १ ॥

हलकी थी जब चढी तराजू।
पूरी भई तब क्यों तोलै ॥ २ ॥

सुरत कलारी भई मतवारी।
मदवा पी गइ बिन तोले ॥ ३ ॥

हंसा पाये मान सरोवर।
ताल तलैया क्यों डोलै ॥ ४ ॥

तेरा साहिब है घट मांहीं।
बाहर नैना क्यां खोलै ॥ ५ ॥

कहे **कबीर** सुनो भाई साधो।
साहिब मिल गये तिल ओले ॥ ६ ॥

४६. राग कालिंगडा-तीन ताल

मन लागो मेरो यार फकीरी में
जो सुख पावो नाम भजन में ।
सो सुख नाहिं अमीरी में ॥ १ ॥

भला बुरा सब को सुनि लीजै ।
कर गुजरान गरीबी में ॥ २ ॥

प्रेम नगर में रहनि हमारी !
भलि बनि आई सबूरी में ॥ ३ ॥

हाथ में कूंडी बगल में सोटा ।
चारो दिशि जागीरी में ॥ ४ ॥

आखिर यह तन खाक मिलेगा ।
कहा फिरत मगरूरी में ! ॥ ५ ॥

कहै **कबीर** सुनो भाई साधो ।
साहिब मिलै सबूरी में ॥ ६ ॥

१३०. राग बागेश्री–ताल धमार अगर तेवरा

दीनानाथ दयाळ नटवर, हाथ मारो मूकशो मा;
हाथ मारो मूकशो मा, हाथ मारो मूकशो मा. ध्रुव०
आ महा भवसागरे, भगवान हुं भूलो पडयो छुं;
चौदलोकनिवास चपलाकान्त! आ तक चूकशो मा. १
ओथ ईश्वर आपनी, साधन विषे समजुं नहि हुं;
प्राणपालक! पोल जोई, शंख आखर फूंकशो मा. २
मात तात सगां सहोदर, जे कहुं ते आप मारे;
हे कृपामृतना सरोवर! दास सारु सूकशो मा. ३
शरण केशवलालनुं छे, चरण हे हरि राम तारुं;
अखिलनायक! आ समय, खोटे मशे पण खूटशो मा. ४

पोल : जात; मशे : बहाने; खूटशो मा : दगो देशो मा

१३२. राग काफी–ताल दीपचंदी

कोई सहाय नथी, विना हरि कोई सहाय नथी. ध्रुव०

बंधा मा बलमां तुं बालक, ममतामां मनथी;
सूतो केम धरीने धीरज, धाम धरा धनथी ? १

भज भूधरने भाळ करीने, शमदम साधनथी;
अवर तणी सेवा शा माटे, अरर ! करे अमथी ? २

काळ कराळ तणो भय भारे, जो मनमांही मथी;
करजे ते थई शकशे केशव, आ उत्तम तनथी. ३

धामधरा : घरबार जमीन; कराळ : बिहामणो;
भाळ करीने : नीकटथी खोज करीने; मथी : महेनत करी

१३४. धीरा भगतनी काफी

जेने राम राखे रे, तेने कुण मारी शके ?
  अवर नहि देखुं रे, बीजो कोई प्रभु पखे. ध्रुव०
चाहे अमीरने भीख मगावे, ने रंकने करे राय,
थळने थानक जळ चलावे, जळ थानक थळ थाय;
  तरणांनो तो मेरु रे, मेरुनुं तरणुं करी दाखवे. १
नींभाडाथी वळतां राख्यां मांजारीनां बाळ,
टीटोडीनां ईंडां उगार्यां, एवा छो राजन रखवाळ;
  अन्त वेळा आवो रे, प्रभु नमे तेनी तके. २
बाण तार्णाने ऊभो पारधी, सींचाणो करे तकाव,
पारधीने पगे सर्प डसीओ, सींचाणा शिर महीं घाव;
  बाज पड्यो हेठो रे, पंखी ऊडी गयां सुखे. ३
गज कातरणी लईने बेठा दरजी तो दीनदयाळ,
नभे घटे तेने करे बराबर, सौनी ले संभाळ;
  धणी नो धीरानो रे, हरि नो मागे हांडे हके. ४

अवर : बीजो; पखे : सिवाय; तके : टाणे
काग : नाक, नगण; हके : मध्यने मांगे

१३८

निश्चे करो रामनुं नाम, नथी जोगी थईने जावुं,
नथी करवां भगवां काय, नथी भेगुं करीने खावुं. टेक
गमे तो तमे भगवां करजो, गमे तो ऊजळां राखो;
नथी दूभवो सामा जीवने, मुख सामानुं ताको. १
एक त्राजवे सौ संसारी, बीजे जोगी लावो;
कया जोगीने राम मळ्या? एवो तो एक बतावो. २
महेतो, मीरां ने प्रह्लाद, सेनो नापिक नाती,
धनो, पीपो, रोहिदास, कूबो, गोरो कुंभारनी जाती. ३
बोडाणो जाते रजपूत, गंगाबाई छे नारी,
दास थईने जो रह्यां तो घेर आव्या गिरिधारी. ४
रंका बंका सजन कसाई, भज्या रात ने दहाडो;
कया जोगीने राम मळ्या? एवो तो एक बतावो. ५
नथी राम विभूति चोळ्ये, नथी ऊंधे शिर झोळ्ये;
नथी नारी तजी वन जातां, ज्यां लगी आप न खोळे. ६
जंगलमां मंगल करी जाणे, मंगल जंगल जेने,
कडवुं मीठुं मीठुं कडवुं, रामजी वश छे तेने. ७
पय ओथे जेम घृत रह्युं छे, तल ओथे जेम तेल,
कहे **नरभो** रघुवर छे सघळे, एवो एनो खेल. ८

१४०

भक्ति शूरवीरनी साची रे, लीधा पछी केम मेले पाछी! ध्रु०
मन तणो निश्चय मोरचो करीने, वधिया विश्वासी;
काम क्रोध मद लोभ तणे जेणे गळे दीधी फांसी. १

शब्दना गोळा ज्यारे छूटवा लाग्या, ने मामलो रह्यो सौ मच्ची;
कायर हता ते तो कंपवा लाग्या, ए तो निश्चे गया नासी. २

साचा हता ते सन्मुख रह्या, ने हरि संगाथे रह्या राची;
पांच पचीसने अळगा मेल्या, पछी ब्रह्म रह्यो भासी. ३

करमना पागला कापी नाख्या, भाई ओळख्या अविनाशी;
अष्टसिद्धिनी इच्छा न करे, एनी मुक्ति थाय दासी. ४

तन मन धन जेणे तुच्छ करी जाण्यां, अहर्निश रह्या उदासी;
भोजो भगत कहे भक्त थया, ए तो वैकुंठना वासी. ५

वधिया : वध्या, धप्या. विश्वासी : आस्थावाळा
पांचपचीसने : पंचेन्द्रिय तथा तेना विषयोने, प्रपंचने;
पागला : बंध, फांसा

८७. राग मालकंस–झपताल

शूर संग्राम को देख भागै नहीं,

देख भागै सोई शूर नाहीं।

काम औ क्रोध मद लोभ से जूझना

मँडा घमसान तहँ खेत माही।

शील औ सौच संतोष साही भये,

नाम समसेर तहँ खूब बाजै।

कहै **कबीर** कोइ जूझि है शूरमा

कायरां भीड़ तहँ तुरत भाजै॥

५९. राग मल्हार-तीन ताल

साधो मन का मान त्यागो ।
काम- क्रोध संगत दुर्जन की, ताते अहनिस भागो ॥ ध्रु० ॥
सुख दुख दोनों सम करि जानै, और मान अपमाना ।
हर्ष शोक ते रहै अतीता, तिन जग तत्त्व पिछाना ॥ १ ॥
अस्तुति निंदा दोऊ त्यागे, खोजै पद निरवाना ।
जन **नानक** यह खेल कठिन है, कोऊ गुरुमुख जाना ॥ २ ॥

६०. राग शंकरा—ताल तेवरा

बिसर गई सब तात पराई।
जब ते साध—संगत मोहिं पाई॥ ध्रु० ॥

ना को वैरी नाहिं बिगाना,
सकल संगि हम कौं बनि आई॥ १ ॥

जो प्रभु कीनो सो भल मान्यो,
एक सुमती साधू ते पाई ॥ २ ॥

सब महि रम रहिया प्रभु एक,
पेखि पेखि नानक बिगसाई ॥ ३ ॥

६१. राग दुर्गा-ताल तेवरा

रे मन! राम सों कर प्रीत ॥ ध्रु० ॥

श्रवण गोविंदगुण सुनो अरु गाउ रसना गीत ॥ १ ॥

कर साधुसंगत सुमिर माधो होय पतित पुनीत ॥ २ ॥

काल व्याल ज्यों पर्यो डोलै मुख पसारे मीत ॥ ३ ॥

आजकल पुनि तोहि ग्रसि है समझ राखो चीत ॥ ४ ॥

कहे **नानक** राम भज ले जात अवसर बीत ॥ ५ ॥

६३. राग कौशिया-विलंबित तीन ताल

सुमरन कर ले मेरे मना ।
तेरि विति जाति उमर हरिनाम विना ॥ ध्रु० ॥

कूप नीर विनु, धेनु छीर विनु, मंदिर दीप विना,
जैसे तरुवर फल विन हीना, तैसे प्राणी हरिनाम विना ॥

देह नैन विन, रैन चंद्र विन, धरती मेह विना,
जैसे पंडित वेद विहिना, तैसे प्राणी हरिनाम विना ॥

काम क्रोध मद लोभ निहारो छौंड दे अव संतजना ।
कहे **नानकशा**, सुन भगवंता या जगमें नहिं कोइ अपना ॥

६८. राग मुलतानी-तीन ताल

मन की मन ही माँहिं रही।
ना हरि भजे न तीरथ सेवे
चोटी काल गही॥

दारा, मीत, पूत, रथ, संपति
धन जन पूर्न मही।
और सकल मिथ्या यह जानो
भजना राम सही॥

फिरत फिरत बहुते जुग हार्‌यो
मानस देह लही॥
नानक कहत मिलत की बिरियाँ
सुमिरत कहा नही!

६७. राग देस या पूर्वी–तीन ताल

नहिं ऐसो जन्म वारंवार ।
क्या जानूं कछु पुन्य प्रकटे मानुसा अवतार ॥
वढत पल पल, घटत छिन छिन, चलत न लागे बा
विरछ के ज्यों पात टूटे, लागे नहि पुनि डार ॥
भवसागर अति जोर कहिये विषम ओखी धार ।
सुरत का नर बांधे बेडा बेगि उतरे पार ॥
साधु संता ते महंता चलत करत पुकार ।
दास **मीरां** लाल गिरिधर जीवना दिन चार ॥

७१. राग झिंजोटी खमाज-धुमाली ताल

मेरे राणाजी, मै गोविद-गूण गाना ॥ ध्रु० ॥

राजा रूठे नगरी रक्खे अपनी, मै हर रुठ्या कहां जाना ? ॥१॥

राणे भेजा जहर पियाला, मै अमृत कह पी जाना ॥२॥

डबिया में काला नाग भेजा, मैं शालग्राम कर जाना ॥३॥

मीरांबाई प्रेम-दिवानी, मैं साँवलिया वर पाना ॥४॥

७३. राग अडाणा, ताल केवरा

हरि ! तुम हरो जन की भीर ॥ टेक ॥
द्रौपदी की लाज राखी,
तुम बढायो चीर ॥ १ ॥
भक्त कारन रूप नरहरि,
धर्यो आप शरीर ॥ २ ॥
हरिनकस्यप मार लीन्हो,
धर्यो नाँहिन धीर ॥ ३ ॥
बूडते गजराज राख्यो,
कियो बाहर नीर ॥ ४ ॥
दास **मीरां** लाल गिरधर,
दुख जहाँ तहाँ पीर ॥ ५ ॥

७९. राग कौशिया-तीन ताल

निंदक बाबा बीर हमारा ।
    बिन ही कौडी बहै बिचारा ॥
कोटी कर्म के कल्मष काटै ।
    काज सँवारै बिन ही साटै ॥
आपन डूबे और को तारै ।
    ऐसा प्रीतम पार उतारै ॥
जुग जुग जीवौ निंदक मोरा ।
    रामदेव ! तुम करो निहोरा ॥
निंदक मेरा पर उपकारी ।
    दादू निंदा करै हमारी ॥

७६. राग बागेश्री–तीन ताल

अजहुँ न निकसै प्राण कठोर ! ॥ टेक ॥

दरसन बिना बहुत दिन बीते,

सुंदर प्रीतम मोर ॥ १ ॥

चारि पहर चारों जुग बीते,

रैनि गँवाई भोर ॥ २ ॥

अवधि गई अजहूँ नहिं आये,

कतहुँ रहे चितचोर ! ॥ ३ ॥

कबहूँ नैन निरखि नहिं देखे,

मारग चितवत चोर ॥ ४ ॥

दादू ऐसे आतुर बिरहिणी,

जैसे चंद चकोर ॥ ५ ॥

७७. राग कौशिया-तीन ताल

प्रभुजी! तुम चंदन, हम पानी।
जाकी अंग अंग बास समानी॥

प्रभुजी, तुम घन बन हम मोरा।
जैसे चितवत चंद चकोरा॥

प्रभुजी, तुम दीपक हम बाती।
जाकी जोति बरै दिन राती॥

प्रभुजी, तुम मोती हम धागा।
जैसे सोनहिं मिलत सुहागा॥

प्रभुजी, तुम स्वामी हम दासा।
ऐसी भक्ति करै रैदासा॥

७८. राग भैरवी-तीन ताल

नरहरि, चंचल है मति मेरी–कैसे भगति करूं मैं तेरी ? ॥

तू मोहिं देखै, हौं तोहिं देखूं–प्रीति परस्पर होई ।
तू मोहिं देखै, तोहिं न देखूं–यह मति सब बुधि खोई ॥
सब घट अंतर रमसि निरंतर, मैं देखन नहिं जाना ।
गुन सब तोर, मोर सब औगुन, कृत उपकार न माना ॥
मैं तैं तोरि मोरि असमझि सों कैसे करि निस्तारा ?
कह रैदास कृष्ण करुणामय जै जै जगत-अधारा ! ॥

७९. राग आसा-पहाड़ी, गजल धुन

क्या सोया गफलत का माता, जाग रे नर जाग रे ।
या जागे कोई जोगी भोगी, या जागे कोई चोर रे ।
या जागे कोई राम पियारा, लगी रामसो डोर रे ॥

ऐसी जागन जाग पियारे ! जैसी ध्रुव प्रह्लाद रे ।
ध्रुव को दीनी अटल पदवी, प्रह्लाद को राज रे ॥

मन है मुसाफिर, तनु का सरा विच, तू कीता अनुराग रे ।
रैनि बसेरा कर ले डेरा, उठ चलना परभात रे ॥

साधु-सँगत सतगुरु की सेवा, पावे अचल सुहाग रे ।
नितानंद भज राम, गुमानी ! जागत पूरन भाग रे ॥

७९. राग आसा-पहाडी, गजल धुन

क्या सोया गफलत का माता, जाग रे नर जाग रे ।
या जागे कोई जोगी भोगी, या जागे कोई चोर रे ।
या जागे कोई संत पियारा, लगी रामसो डोर रे ॥

ऐसी जागन जाग पियारे ! जैसी ध्रुव प्रह्लाद रे ।
ध्रुव को दीनी अटल पदवी, प्रह्लाद को राज रे ॥

मन है मुसाफिर, तनु का सरा विच, तू कीता अनुराग रे ।
रैनि बसेरा कर ले डेरा, उठ चलना परभात रे ॥

साधु-सँगत सतगुरु की सेवा, पावे अचल सुहाग रे ।
नितानंद भज राम, गुमानी ! जागत पूरन भाग रे ॥

८२. राग भैरव-तीन ताल

नंद-भवन को भूखन माई ।
यशोदा को लाल, वीर हलधर को,
राधारमन परम सुखदाई ॥ ध्रु० ॥

शिव को धन, संतन को सर्वस,
महिमा वेद पुरानन गाई ।
इंद्र को इंद्र, देव देवन को,
ब्रह्म को ब्रह्म, अधिक अधिकाई ॥ १ ॥

काल को काल, ईश ईशन को—
अति हि अतुल तोल्यो नहिं जाई ।
नंददास को जीवन गिरिधर,
गोकुल-गाम को कुँवर कन्हाई ॥ २ ॥

८१. राग विभास-तीन ताल

जाग जीव सुमरण कर हरिको, भोर भयो है भाई रे ।
सतगुरु ज्ञान विचार कहत है, चेतो रामदुहाई रे ॥
ना कोइ तेरो सजन सनेही, ना कोइ वेन न भाई रे ।
जम की मार पडे जव रोवे तव तो कोन सहाई रे ।
मात पिता कुल लोग लुगाई स्वारथ मिले सगाई रे ।
सुमरण विना संग नहि कोई, जीव अकेलो जाई रे ॥
अघमोचन भवहरण मुरारी चरण सरण वट आई रे ।
सहजराम भज रामसनेही दुख मेटन सुखदाई रे ॥

८२. राग भैरव-तीन ताल

नंद-भवन को भूखन माई ।
यशोदा को लाल, वीर हलधर को,
राधारमन परम सुखदाई ॥ ध्रु० ॥

शिव को धन, संतन को सर्वस,
महिमा वेद पुरानन गाई ।
इंद्र को इंद्र, देव देवन को,
ब्रह्म को ब्रह्म, अधिक अधिकाई ॥ १ ॥

काल को काल, ईश ईशन को—
अति हि अतुल तोल्यो नहिं जाई ।
नंददास को जीवन गिरिधर,
गोकुल-गाम को कुँवर कन्हाई ॥ २ ॥

८३. राग बहार–ताल विलंबित–तीन ताल

अब हों कासों बैर करौं ? ।

कहत पुकारत प्रभु निज मुख ते ।
"घट घट हौं बिहरौं" ॥

आपु समान सबै जग लेखौं ।
भक्तन अधिक डरौं ॥

श्रीहरीदास कृपा ते हरि की
नित निर्भय विचरौं ॥ १ ॥

८४. राग देस–ताल तेवरा

कोई वन्दो, कोई निन्दो, कोई कैसे कहो रे।
रघुनाथ साथे प्रीत बाँधी, होय तैसे होय रे॥ ध्रु० ॥

कमल म्याने मोट बाँधी, नीर था भरपूर रे।
रामचंद्र ने कूर्म होकर राख लीनी पीठ रे ॥ १ ॥

चंद्र सूर्य जिमि ज्योत, स्तंभ विनु आकाश रे॥
जल ऊपर पाषाण तारे, क्यों न तारे दास रे? ॥ २ ॥

जपत शिवसनकादि मुनिजन नारदादि संत रे।
जन्म जन्म के स्वामी रघुपति दास जनि जसवंत रे॥३॥

८५. राग भैरवी–तीन ताल

संत परम हितकारी, जगत माँही ॥ ध्रु० ॥

प्रभुपद प्रगट करावत प्रीति, भरम मिटावत भारी ॥ १ ॥

परम कृपालु सकल जीवन पर, हरि सम सब दुखहारी ॥ २॥

त्रिगुणातीत फिरत तन त्यागी, रीत जगत से न्यारी ॥ ३ ॥

ब्रह्मानंद संतन की सोबत, मिलत है प्रकट मुरारी ॥ ४ ॥

८६. राग कालिंगडा–तीन ताल

प्राणि ! तू हरि सों डर रे। तू क्यों रहा निडर रे ? ॥
गाफिल मत रह चेत सवेरा, मन में राख फिकर रे।
जो कुछ करे वेग ही कर ले, सिर पर काल जबर रे ॥
काले गोरे तन पर भूलो, तन जायेगा जर रे।
यम के दूत पकड कर घीसें, काढें बहुत कसर रे ॥
हरि भज हरि भज हरि भज प्रानी, हरि को भजन तू कर रे।
ब्रजकिशोर प्रभु-पद नौका चढ, भवसागर को तर रे ॥

१२०. राग छाया खमाज-तीन ताल

हरिनो मारग छे शूरानो, नहि कायरनुं काम जोने;
परथम पहेलुं मस्तक मूकी, वळनी लेवुं नाम जोने. ध्रु०
सुत वित दारा शीश समरपे, ते पामे रस पीवा जोने;
सिंधु मध्ये मोती लेवा मांही पड्या मरजीवा जोने. १
मरण आंगमे ते भरे मूठी, दिलनी दुग्धा वामे जोने;
तीरे ऊभा जुए तमासो, ते कोडी नव पामे जोने. २
प्रेमपंथ पावकनी ज्वाळा, भाळी पाछा भागे जोने;
मांही पड्या ते महासुख माणे, देखनारा दाझे जोने. ३
माथा साटे मोंघी वस्तु, सांपडवी नहि सहेल जोने;
महापद पाम्या ते मरजीवा, मूकी मननो मेल जोने. ४
राम-अमलमां राता माता पूरा प्रेमी परखे जोने;
प्रीतमना स्वामीनी लीला ते रजनीदंन नरखे जोने. ५

मरजीवा : मोती काढनारा; आंगमे : नी उपर धसे; दुग्धा : वसवसो, संशय; पावक : अग्नि; अमलमां : धूनमां; परखे : जाणे; रजनीदंन : रात दिवस; नरखे : जुए.

१२२. राग सारंग-दीपचंदी ताल

त्याग न टके रे वैराग विना, करीए कोटि उपाय जी:
अंतर ऊंडी इच्छा रहे, ते केम करीने तजाय जी ! ध्रुव०
वेष लीधो वैरागनो, देश रही गयो दूर जी:
उपर वेष अच्छो बन्यो, मांही मोह भरपूर जी. १
काम क्रोध लोभ मोहनुं ज्यां लगी मूळ न जाय जी;
संग प्रसंगे पांगरे, जोग भोगनो थाय जी. २
उष्ण रते अवनी विषे, बीज नव दीसे बहार जी;
घन वरसे वन पांगरे, इंद्रिय विषय आकार जी. ३
चमक देखीने लोह चले, इंद्रिय विषय संजोग जी;
अणभेटथे रे अभाव छे, भेटथे भोगवशे भोग जी. ४
उपर तजे ने अंतर भजे, एम न सरे अरथ जी;
वणस्यो रे वर्णाश्रम थकी, अंते करशे अनरथ जी. ५
भ्रष्ट थयो जोगभोगथी, जेम बगडयुं दूध जी;
गयुं घृत मही माखण थकी, आपे थयुं रे अशुद्ध जी. ६
पळमां जोगी ने भोगी पळमां, पळमां गृही ने त्यागी जी;
निष्कुळानंद ए नरनो, वणसमज्यो वैराग जी. ७

पांगरे: कोळे, अंकुर फूटे; वणस्यो : बगड्यो

१३०. राग बागेश्री–ताल धमार अगर तेवरा

दीनानाथ दयाळ नटवर, हाथ मारो मूकशो मा;
हाथ मारो मूकशो मा, हाथ मारो मूकशो मा. ध्रुव०

आ महा भवसागरे, भगवान हुं भूलो पड्यो छुं;
चौदलोकनिवास चपळाकान्त ! आ तक चूकशो मा. १

ओथ ईश्वर आपनी, साधन विषे समजुं नहि हुं;
प्राणपालक ! पोत जोई, शंख आखर फूंकशो मा. २

मात तात सगां सहोदर, जे कहुं ते आप मारे;
हे कृपामृतना सरोवर ! दास सारु सूकशो मा. ३

शरण **केशवलाल**नुं छे, चरण हे हरि राम तारुं;
अखिलनायक ! आ समय, खोटे मशे पण खूटशो मा. ४

पोत : जात; मशे : बहाने; खूटशो मा : दगो देशो मा

१३१. राग कालिंगडा–तीन ताल

भक्ति वडे वश थाय रमापति, भक्ति वडे वश थाय;
जो ईश्वर वश थाय नहि तो, जन्ममरण नहि जाय. ध्रुव०

भक्ति परम सुखनुं शुभ साधन, सफळ करे छे काय,
भक्ति वडे भगवान सदा वश, निगमागम पण गाय. १

बळियाना बळ रूप दयाघन, निर्बळ थई बंधाय,
संकट सेवक पर आवे तो, त्यां धरणीधर धाय. २

भक्ताधीन दयानिधि भूधर, भक्ति विना न पमाय,
भक्ति विना व्रत जप तप आदिक, अफळ अनेक उपाय. ३

धन यौवन बळ बुद्धि चतुरता, निर्बळ ते समुदाय,
रंग रूप कुळ जाति विशेषे, न करे कोई सहाय. ४

अजामीळ नारदमुनि शबरी, क्यां गणिका गजराय!
केशव हरिनी भक्ति तणा गुण, एक मुखे न गवाय. ५

निगमागम : वेदशास्त्र; समुदाय : टोळुं

१३२. राग काफी–ताल दीपचंदी

कोई सहाय नथी, विना हरि कोई सहाय नथी. ध्रुव०

बंधा मा वलमां तुं बालक, ममतामां मनथी;
सूतो केम धरीने धीरज, धाम धरा धनथी ? १

भज भूधरने भाळ करीने, शमदम साधनथी;
अवर तणी सेवा शा माटे, अरर ! करे अमथी ? २

काळ कराळ तणो भय भारे, जो मनमांही मथी;
करशे ते थई शकशे **केशव**, आ उत्तम तनथी. ३

धामधरा : घरबार जमीन; कराळ : विहामणो;
भाळ करीने : चीवटथी खोज करीने; मथी : महेनत करी

१३४. धीरा भगतनी काफी

जेने राम राखे रे, तने कुण मारी शके ?
अवर नहि दखुं रे, बीजो कोई प्रभु पखे. ध्रुव०
चाहे अमीरने भीख मगावे, ने रंकने करे राय,
थळने थानक जळ चलावे, जळ थानक थळ थाय;
तरणांनो तो मेरु रे, मेरुनुं तरणुं करी दाखवे. १
नीभाडाथी बळतां राख्यां मांजारीनां बाळ,
टीटोडीनां ईंडां उगार्यां, एवा छो राजन रखवाळ;
अन्त वेळा आवो रे, प्रभु तमे तेनी तके. २
बाण ताणीने ऊभो पारधी, सीचाणो करे तकाव,
पारधीने पगे सर्प डसीओ, सीचाणा शिर मही घाव;
बाज पडयो हेठो रे, पंखी ऊडी गयां सुखे. ३
गज कातरणी लईने बेठा दरजी तो दीनदयाळ,
वधे घटे तेने करे बराबर, सौनी ले संभाळ;
धणी तो **धीरानो** रे, हरि तो मारो हीडे हके. ४

अवर : बीजो; पखे : सिवाय; तके : टाणे
तकाव : ताक, तराप; हके : रात्यने मार्गे

१३८ धीरा भगतनी काफी

तरणा ओथे डुंगर रे, डुंगर कोई देखे नहि;
अजाजूथ मांहे रे, समरथ गाजे सहीं. ध्रुव०
सिंह अजामां करे गर्जना, कस्तुरी मृग राजंन,
तलनी ओथे जेम तेल रह्युं छे, काष्टमां हुताशन,
दधि ओथे घृत ज रे, वस्तु एम छूपी रही. १
कोने कहुं ने कोण सांभळशे, अगम खेल अपार;
अगम केरी गम नहि रे, वाणी न पहोंचे विस्तार;
एक देश एवो रे, बुद्धि थाकी रहे तहीं. २
मन पवननी गति न पहोंचे, छे अविनाशी अखंड,
रह्यो सचराचर भर्यो ब्रह्म पूरण, तेणे रच्यां ब्रह्मांड;
टाम नहि को ठालो रे, एक अणुमात्र कहीं. ३
सदगुरुजीए कृपा करी त्यारे, आप थया रे प्रकाश;
शां शां दोडी साधन साधे, पोते पोतानी पास;
दास **धीरो** कहे छे रे, ज्यां जोऊं त्यां तुं ही तुं ही. ४

अजाजूथ : बकराटोळुं; सहीं : सिंह; हुताशन : अग्नि;
सचराचर : जंगमस्थावर

१३६

खबरदार मनसूबाजी, खांडानी धारे चडवुं छे;
हिम्मत हथियार बांधी रे, सत्यनी लडाईए लडवुं छे. टेक०
एक उमराव[1] ने चार पटावत[2], एक एक नीचे त्रीस त्रीस[3],
एक धणी[4] ने एक धणियाणी[5], एम विगते सातसें ने वीस;
सो सरदारे[6] गढ घेर्यो रे, तेने जीती पार पडवुं छे. १
पांच प्यादल[7] तारी पूठे फरे छे, ने वळी काम ने क्रोध,
लोभ मोह माया ने ममता, एवा जुलमी जोरावर जोध;
अति बलिष्ठ स्वारी रे, तें साथे आखडवुं छे. २
प्रेम-पलांण करी, ज्ञान-घोडे चडी, सद्‌गुरुशब्द लगाम,
शील संतोष ने क्षमा खडग धरी, भजन भडाके राम;
धर्म ढाल झाली रे, निर्भे निशाने चडवुं छे. ३
सुरतनुरत ने इडापिंगळा सुखमणा गंगास्नान कीजे,
मनपवनथी गगनमंडळ चडी, **धीरा** सुधारस पीजे;
राज घणुं रीझे रे, भजन वडे भडवुं छे. ४

१ वर्ष २ महिना ३ महिनाना दिवस ४ दिवस ५ रात
६ आयुष्यनां सो वर्ष, ७ इंद्रिय; आखडवुं छे : भीडवुं छे,
सुरतनुरत : ध्यानदर्शन; इडापींगळासुखमणा ए त्रण नाडीनां
नाम छे; भडवुं छे : झझवुं छे

१३८

निश्चे करो रामनुं नाम, नथी जोगी थईने जावुं,
नथी करवां भगवां काय, नथी भेगुं करीने खावुं. टेक
गमे तो तमे भगवां करजो, गमे तो ऊजळां राखो;
नथी दूभवो सामा जीवने, सुख सामानुं ताको. १
एक त्राजवे सौ संसारी, बीजे जोगी लावो;
कया जोगीने राम मळ्या? एवो तो एक बतावो. २
महेतो, मीरां ने प्रह्लाद, सेनो नापिक नाती,
धनो, पीपो, रोहिदास, कूबो, गोरो कुंभारनी जाती. ३
बोटाणो जाते रजपूत, गंगाबाई छे नारी,
दास थईने जो रह्यां तो घेर आव्या गिरिधारी. ४
रंका बंका सजन कसाई, भज्या रात ने दहाडो;
कया जोगीने राम मळ्या? एवो तो एक बतावो. ५
नथी राम विभूति चोळये, नथी ऊंधे शिर झोळये;
नथी नारी तजी वन जातां, ज्यां लगी आप न खोळे. ६
जंगलमां मंगल करी जाणे, मंगल जंगल जेने,
कडवुं मीठुं मीठुं कडवुं, रामजी वश छे तेने. ७
पय ओथे जेम घृत रह्युं छे, तल ओथे जेम तेल,
कहे **नरभो** रघुवर छे सघळे, एवो एनो खेल. ८

१३१

हरिजन होय तेणे हेत घणुं राखवुं,
निज नाम ग्रही निर्मान रहेवुं—
त्रिविधिना ताप ते जाप जरणा करी,
परिहरी पाप रामनाम लेवुं. हरि० १
सौने सरस कहेवुं, पोताने नरस थवुं,
आप आधीन थई दान देवुं;
मन करम वचने करी निजधर्म आदरी,
दाता भोक्ता हरि एम रहेवुं. हरि० २
अडग नव डोलवुं, अधिक नव बोलवुं,
खोलवी गूज ते पात्र खोळी;
दीनवचन दाखवुं, गंभीर मतुं राखवुं,
विवेकीने वात नव करवी पहोळी. हरि० ३
अनंत नाम उच्चारवुं, तरवुं ने तारवुं;
राखवी भक्ति ते रांक दावे;
भक्त **भोजो** कहे गुरु परतापथी,
त्रिविधना ताप त्यां निकट नावे. हरि० ४

जरणा : जीर्ण; परहरी : तजी; नरस : नीचा; गूज : रहस्य;
दाखवुं : देखाडवुं; मतुं : अभिप्राय

१४०

भक्ति शूरवीरनी साची रे, लीधा पछी कम मेले पाछी ! ध्रु०

मन तणो निश्चय मोरचो करीने, वधिया विश्वासी;
काम क्रोध मद लोभ तणे जेणे गळे दीधी फांसी. १

शब्दना गोळा ज्यारे छूटवा लाग्यां, ने मामलो रह्यो सौ मची;
कायर हता ते तो कंपवा लाग्या, ए तो निश्चे गया नासी. २

साचा हता ते सन्मुख रह्या, ने हरि संगाथे रह्या राची;
पांच पचीसने अळगा मेल्या, पछी ब्रह्म रह्यो भासी. ३

करमना पासलां कापी नाख्या, भाई ओळख्या अविनाशी;
अष्टसिद्धिनी इच्छा न करे, एनी मुक्ति थाय दासी. ४

तन मन धन जेणे तुच्छ करी जाण्यां, अहर्निश रह्या उदासी;
भोजो भगत कहे भक्त थया, ए तो वैकुंठना वासी. ५

वधिया : वध्या, धप्या; विश्वासी : आस्थावाळा
पांचपचीसने : पंचेंद्रिय तथा तेना विषयोने, प्रपंचने;
पासलां : बंध, फांसा

૧૪૧

ગુરુજી તમે કહોછો રે, બ્રહ્મ તારી પાસે વસ્યો;
મને નવ દીસે રે, ક્યા રસે એ રસ્યો? ટેક
માથું બ્રહ્મ કે બ્રહ્મમાં માથું, બ્રહ્મ આંખમાં કે આંખ બ્રહ્મ,
નાકમાં એ વસિયો કે મુખમાં, એ વિષે થાય મને ભ્રમ;
સંશય નિવારો રે, ભ્રમમાંથી જાઉં ખસ્યો— ગુરુજી૦
હાથમાં કે પગમાં ગુરુ, હૃદય છાતી માંય,
પગમાં હોય તો પલું નહિ વહેલો, બ્રહ્મ વેઠો ક્યાંય;
વદો ગુરુ મોટા રે, શિષ્ય જ્યારે કસણી કસ્યો— ગુરુજી૦
ગુરુજી કહે છે, તમે શિષ્ય સાંભળો, આમળો કાઢી આજ,
એકે અવયવે નવ વહાલો વિરાજે, પાણી પહેલી વાંધું પાજ;
દૃઢ હોયે ધ્યાને રે, નથી એ તો જસોલસ્યો— ગુરુજી૦
જેટલા ધ્યાને ધસીને જાઓ, તેટલો પાસે એહ,
રૂપરંગવિનાનો તદ્રૂપ થાશે, જ્યારે ધ્યાનનો ચડશે મેહ;
વાપુ સહુ રૂપે રે, જોશો જગદીશ જસો— ગુરુજી૦

રસ્યો : ઓપેલો; કસણી : કસોટી; આમળો : વળ;
જસો : જેવો

१४२. राग खमाज-ताल धुमाळी

जीभडली रे, तने हरिगुण गातां आवडुं आळस क्यांथी रे ?
लवरी करतां नवराई न मळे, बोली ऊठे मुखमांथी रे;
परनिंदा करवाने पूरी, शूरी खटरस खावा रे.
झगडो करवा झूझे वहेली, कायर हरिगुण गावा रे;
अंतकाल कोई काम न आवे, वहाला वेरीनी टोळी रे.
वजन धारीने सर्वस्व लेशे, रहेशो आंखो चोळी रे;
तल मंगावो ने तुलसी मगावो, रामनाम संभळावो रे.
प्रथम तो मस्तक नहि नमतुं, पछी शुं नाम सुणावो रे ?
घर लाग्या पछी कूप खोदावे, आग ए केम होलवाशे रे ?
चोरो तो धन हरी गया, पछी दीपकथी शुं थाशे रे ?
मायाघेनमां ऊंघी रहे छे, जागीने जो तुं तपासी रे,
अंत समे रोवाने वेठी, पडी काळनी फांसी रे.
हरिगुण गातां दाम न वेसे, एके वाळ न खरशे रे,
सहेजे पंथनो पार न आवे, भजन थकी भव तरशे रे.

१४३

भगवन भजजो, रामनाम रणुंकार
आ तन होडी, सतधर्म हृदामां धार. टेक
भवसागर तो भर्यो भयंकर तृष्णानीर अपार,
कायावडी छे कादवनी, आडाझुड अहंकार;
सद्गुरु संगे, तरी ऊतरो भवपार. भग०
नरदेह तो दुर्लभ देवने, ते पाम्यो तुं पिंड,
सत्संग करजो साधु पुरुषनो, लेजो लाभ अखंड;
पछे पस्ताशो, वखत जाय आ वार. भग०
कीट ब्रह्मादिक सकळ देहने जमरायनो त्रास,
क्षणभंग काया जाणजो, निश्चे एक काळनो ग्रास;
अल्पनी बाजी, तेमां शुं करवो अहंकार? भग०
कैंक जन्म तो मनुष्यजातमां धर्या देह अपार,
मद माया ने मोहजाळनो धर्यो शिर पर भार;
प्रभु नव जाण्या, तेथी अंत थयो छे खुवार. भग०
कहे **गवरी** तुं सद्गुरु केरो राख विश्वास,
भजन करो दृढ भावथी, तो मळे सुख अविनाश;
मान कह्युं मारुं, नहि तो खाशे जमनो मार. भग०

१४४

संतकृपाथी छूटे माया, काया निर्मळ थाय जोने;
श्वासोश्वासे स्मरण करतां, पांचे पातक जाय जोने.
केसरी केरे नादे नासे, कोटी कुंजरजूथ जोने;
हिंमत होय तो पोते पामे, सघळी वाते सूथ जोने.
अग्निने उधेई न लागे, महामणिने मेल जोने;
अपार सिंधु महाजल ऊंडा, मरमीने मन सहेल जोने.
बाजीगरनी बाजी ते तो जंबूरो सौ जाणे जोने;
हरिनी माया बहु बळवंती, सन्त नजरमां नाणे जोने.
सन्त सेवतां सुकृत वाधे, सहेजे सीजे काज जोने;
प्रीतमना स्वामीने भजतां, आवे अखंड राज जोने.

केसरी : सिंह; सूथ : सरखाई; मरमी : जाणकार;
जंबूरो : बाजीगरनो छोकरो; सीजे : पार पडे

१४८

हरिने भजतां हजी कोईनी लाज जती नथी जाणी रे,
जेनी सुरता शामळिया साथ, वदे वेदवाणी रे. टेक.

वहाले उगार्यो प्रह्लाद, हरणाकंस मार्यो रे;
विभीषणने आप्युं राज्य, रावण संहार्यो रे. १

वहाले नरसिंह महेताने हार हाथोहाथ आप्यो रे;
ध्रुवने आप्युं अविचळ राज, पोतानो करी थाप्यो रे. २

वहाले मीरां ते बाईनां झेर हळाहळ पीधां रे;
पंचाळीनां पूर्यां चीर, पांडव काम कीधां रे. ३

आवो हरि भजवानो ल्हावो, भजन कोई करशे रे,
कर जोडी कहे प्रेमळदास, भक्तोनां दुःख हरशे रे. ४

सुरता : लेह

१४६

अनुभव एवो रे अंतर जेने उदे थयो।
कृत टळ्यां तेनां रे, तेने तेनो आत्मा लह्यो. टेक०

आतमदरशी तेने कहीए, आवरण नहि लगार,
सर्वातीत ने सर्वनो साक्षी खट विश्वमां निरधार;
तेथी पर पोते रे, एकाएकी आप रह्यो. अनु०

ए वात कोई विरला जाणे, कोटिकमां कोई एक,
नाम विनानी वस्तु नीरखे, ए अनुभवीनो विवेक;
मुक्त पद माटे रे, द्वैतभाव तेनो गयो. अनु०

अद्वैतपदनी इच्छा नहीं, अणइच्छाये थाय,
यथारथपद जेने कहीए, जेम ऊपजे तेम जाय;
प्रौढ प्रव्हानो रे, संसार जाये वह्यो. अनु०

जाग्रत स्वप्न सुषुप्ति तुरीया, तुरीयातीत पद तेह,
स्थूल सूक्ष्मने कारण कहीए, महाकारणथी पर जेह;
परापर जे परखे रे, जेने नेति नेति वेद कह्यो. अनु०

हंस-हितारथ जे जन कहीए, ते जन सत्यस्वरूप,
ते जननी जावुं बलिहारी, जे सद्गुरुनुं रूप;
निरांत नाम नित्य रे, अनामी नामे भर्यो. अनु०

कृत : कर्मबंध; आवरण : ढांकण; खट : छ; पर : निराळे;
एकाएकी : एकलो; हंस-हितारथ : आत्मार्थी

१४८. ढाळ–ओधवजीनो संदेशो

अपूर्व अवसर एवो क्यारे आवशे,
क्यारे थईशुं बाह्यांतर निर्ग्रंथ जो ?
सर्व संबंधनुं बंधन तीक्षण छेदीने,
विचरीशुं कव महत्पुरुषने पंथ जो ? १

सर्व भावथी औदासीन्य वृत्ति करी,
मात्र देह ते संयमहेतु होय जो;
अन्य कारणे अन्य कशुं कल्पे नहि,
देह पण किंचित् मूर्छा नव जोय जो. २

दर्शनमोह व्यतीत थई ऊपज्यो बोध जो,
देह भिन्न केवळ चैतन्यनुं ज्ञान जो;
तेथी प्रक्षीण चारित्रमोह विलोकीए,
वर्ते एवुं शुद्ध स्वरूपनुं ध्यान जो. ३

आत्मस्थिरता त्रण संक्षिप्त योगनी
मुख्यपणे तो वर्ते देह पर्यंत जो;
घोर परिषह के उपसर्ग भये करी
आवी शके नहि ते स्थिरतानो अंत जो. ४

संयमना हेतुथी योगप्रवर्तना,
स्वरूपलक्षे जिनआज्ञा आधीन जो;
ते पण क्षण क्षण घटती जाती स्थितिमां
अंते थाये निज स्वरूपमां लीन जो. ५

पंच विषयमां रागद्वेषविरहितता,
पंच प्रमादे न मळे मननो क्षोभ जो;
द्रव्य, क्षेत्र ने काम भाव प्रतिबंध वण
विचरवुं उदयाधीन पण वीतलोभ जो. ६

क्रोध प्रत्ये तो वर्ते क्रोधस्वभावता,
मान प्रत्ये तो दीनपणानुं मान जो;
माया प्रत्ये माया साक्षीभावनी,
लोभ प्रत्ये नहि लोभ समान जो. ७

बहु उपसर्गकर्ता प्रत्ये पण क्रोध नहिं,
वंदे चक्री तथापि न मळे मान जो;
देह जाय पण माया थाय न रोममां,
लोभ नहि छो प्रबळ सिद्धि निदान जो.

शत्रु मित्र प्रत्ये वर्ते समदर्शिता,
मान अमाने वर्ते ते ज स्वभाव जो;
जीवित के मरणे नहि न्यूनाधिकता,
भव मोक्षे पण वर्ते शुद्ध स्वभाव जो.

मोह स्वयंभूरमण समुद्र तरी करी
स्थिति त्यां ज्यां क्षीणमोहगुणस्थान जो;
अंत समय त्यां स्वरूप वीतराग थई
प्रगटावुं निज केवलज्ञान निधान जो.

वेदनीयादि चार कर्म वर्ते जहां
वळी सींदरीवत् आकृतिमात्र जो;
ते देहायुप आधीन जेनी स्थिति छे
आयुप पूर्ण मटीए दैहिक पात्र जो.

एक परमाणुमात्रनी मळे न स्पर्शता
पूर्ण कलंकरहित अडोल स्वरूप जो;
शुद्ध निरंतर चैतन्यमूर्ति अनन्यमय
अगुरुलघु अमूर्त सहजपदरूप जो. १२

पूर्व प्रयोगादि कारणना योगथी
ऊर्ध्व गमन सिद्धालय प्राप्त सुस्थित जो;
सादि अनंत अनंत समाधि सुखमां
अनंत दर्शन ज्ञान अनंत सहित जो. १३

जे पद श्री सर्वज्ञे दीठुं ज्ञानमां
कही शक्या नहि पण ते श्री भगवान जो;
तेह स्वरूपने अन्य वाणी ते शुं कहे ?
अनुभवगोचर मात्र रहे ते ज्ञान जो. १४

एह परमपदप्राप्तिनुं कर्युं ध्यान में
गजा वगरनो हाल मनोरथ रूप जो;
तोपण निश्चय राजचन्द्र मनने रह्यो
प्रभुआज्ञाए थाशुं ते ज स्वरूप जो. १५

૧૪૯. ગરવી

(શીખ સાસુજી દે છે રે—એ ઢાળ)

મારાં નયણાંની આળસ રે, ન નીરખ્યા હરિને જરી
એક મટકું ન માંડ્યું રે, ન ઠરિયાં ઝાંખી કરી.
શોકમોહના અગ્નિ રે તપે તેમાં તપ્ત થયાં;
નથી દેવનાં દર્શન રે કીધાં તેમાં રક્ત રહ્યાં.

પ્રભુ સઘળે વિરાજે રે, સૃજનમાં સભર ભર્યા;
નથી અણુ પણ ખાલી રે, ચરાચર માંહિ ભળ્યા.

નાથ ગગનના જેવા રે, સદા મને છાઈ રહે;
નાથ વાયુની પેઠે રે, સદા મુજ ઉરમાં વહે.

भरा ऊघडे आंखलडी रे, तो सन्मुख तेह तदा;
ब्रह्मब्रह्मांड अळगां रे, घडीये न थाय कदा. ५

पण पृथ्वीनां पडळो रे, शी गम तेने चेतननी?
जीवे सो वर्ष घुवड रे, न गम तोये कंई दिननी. ६

स्वामी सागर सरिखा रे, नजरमां न माय कदी;
जीभ थाकीने विरमे रे, विराट विराट वदी. ७

बेलां दिव्य लोचनियां रे, प्रभु क्यारे ऊघडशे?
आवां घोर अंधारां रे, प्रभु क्यारे ऊतरशे? ८

नाथ एटली अरजी रे, उपाडो जड पडदा;
नेन निरखो ऊंडेरुं रे, हरिवर दरसे सदा. ९

आंख आळस छांडो रे, ठरो एक झांखी करी;
एक मटकुं तो मांडो रे, हृदय भरी नीरखो हरि. १०

* सृजनमां : सृष्टिमां; सभर : छलाछल; दरसे : दीसे

१५०. राग मांड–दादरा ताल

प्रेमळ ज्योति तारो दाखवी
मुज जीवनपन्थ उजाळ. ध्रुव०

दूर पड्यो निज धामथी हुं ने घेरे घन अंधार,
मार्ग सूझे नव घोर रजनीमां, निज शिशुने संभाळ,
मारो जीवनपन्थ उजाळ. १

डगमगतो पग राख तुं स्थिर मुज, दूर नजर छो न जाय,
दूर मार्ग जोवा लोभ लगीर न, एक डगलुं बस थाय,
मारे एक डगलुं बस थाय. २

आज लगी रह्यो गर्वमां हुं ने मागी मदद न लगार,
आपबळे मार्ग जोईने चालवा हाम धरी मूढ बाळ,
हवे मागुं तुज आधार. ३

भभकभर्या तेजथी हुं लोभायो, ने भय छतां धर्यो गर्व,
वीत्यां वर्षोने लोप स्मरणथी, स्खलन थयां जे सर्व,
मारे आज थकी नवुं पर्व. ४

तारा प्रभावे निभाव्यो मने प्रभु आज लगी प्रेमभेर,
निश्चे मने ते स्थिर पगलेथी चलवी पहोंचाडशे घेर,
दाखवी प्रेमळ ज्योतिनी सेर. ५

कर्दमभूमि कळणभरेली, ने गिरिवर केरी कराड,
धसमसता जळ केरा प्रवाहो, सर्व वटावी कृपाळ,
मने पहोंचाडशे निज द्वार. ६

रजनी जशे ने प्रभात ऊजळशे, ने स्मित करशे प्रेमाळ,
दिव्यगणोनां वदन मनोहर मारे हृदय वस्यां चिरकाळ,
जे मैं खोयां हतां क्षणवार. ७

स्खलन : भूल; कर्दम : कादव; कळण : गरण;
दिव्यगणो : देवदूतो

१५१. राग भैरवी-तीन ताल

मंगल मंदिर खोलो
दयामय ! मंगल मंदिर खोलो. ध्रुव०

जीवनवन अति वेगे वटाव्युं,
द्वार ऊभो शिशु भोळो,
तिमिर गयुं ने ज्योति प्रकाश्यो,
शिशुने उरमां लो लो.

नाम मधुर तम रट्यो निरंतर,
शिशु सह प्रेमे बोलो,
दिव्यतृषातुर आव्यो बालक,
प्रेम-अमीरस ढोळो.

मराठी भजन

१५२. राग जोगी मांड-ताल कवाली

जे का रंजले गांजले, त्यांसि म्हणे जो आपुले ।
तोचि साधु ओळखावा, देव तेथेंचि जाणावा ।
मृदु सबाह्य नवनीत, तैसें सज्जनंचें चित्त ।
ज्यासि आपंगिता नाहीं, त्यासि धरीं जो हृदयीं ।
दया करणें जे पुत्रासी, तेचि दासा आणि दासीं ।
तुका म्हणे सांगों किती, तोचि भगवंताची मूर्ति ॥

गांजले : खिाएला; आपंगिता : पोतिकुं कहेनार;
सांगू : कहुं

१८३. राग पूर्वी अगर विभास–ताल कवाली

देव जवळि अंतरीं, भेटी नाहीं जन्मवरी ।
मूर्ति त्रैलोक्यीं संचली, दृष्टि विश्वाची चुकली ।
भाग्यें आले संतजन, झालें देवाचें दर्शन ।
रामदासीं योग आला, देहीं देव प्रगटला ॥

जवळी : नजीक; वरी : पर्यंत; संचली : भरली

१५४. राग पूर्वी–तीन ताल

तें मन निष्ठुर कां केलें,

जें पूर्ण दयेनें भरलें ॥

गजेन्द्राचे हाकेसरिसें, धांउनियां आलें ।

प्रल्हादाच्या भावार्थासी, स्तंभीं गुरगुरलें ।

पांचाळीच्या करुणावचनें कळवळुनी आलें ।

एका जनार्दनीं पूर्ण कृपेनें निशिदिनिं पदीं रमलें ॥

कळवळुनी आलें : उमलको आव्यो

१५५. राग केदार–ताल केरवा अगर धुमाळी

पापाची वासना नको दावूं डोळां,
त्याहुनी अंधळा बराच मी ।
निंदेचें श्रवण नको माझे कानीं,
बधिर करोनि ठेवीं देवा ।
अपवित्र वाणी नको माझ्या मुखा,
त्याजहुनि मूका बराच मी ।
नको मज कधीं परस्त्रीसंगति,
जनांतुनि मानी उठतां भली ।
तुका म्हणे मज अवघ्याचा कंटाळा,
तू एक गोपाळा आवडसी ॥

नको दावूं : देखाडीश मा; अवघ्याचा : सघळानो
मानी : देह; जनांतुनि : संसारमांथी

१५६. राग खमाज-तीन ताल

स्मरतां नित्य हरि, मग ती माया काय करी ?
श्रवणें मननें अद्वयवचनें, पळतो काळ दूरी ।
करुणाकर वरदायक हरि जो, ठेवित हात शिरीं ।
तोचि निरंतर उद्धव चरणीं, अमृत पान करी ॥

मग : पछी

१५५. राग केदार–ताल केरवा अगर धुमाळी

पापाची वासना नको दावूं डोळां,
त्याहुनी अंधळा बराच मी ।
निंदेचें श्रवण नको माझे कानीं,
बधिर करोनि ठेवीं देवा ।
अपवित्र वाणी नको माझ्या मुखा,
त्याजहुनि मूका बराच मी ।
नको मज कधीं परस्त्रीसंगति,
जनांतुनि माती उठतां भली ।
तुका म्हणे मज अवघ्याचा कंटाळा,
तूं एक गोपाळा आवडसी ॥

नको दावूं : दाखवीस मा; अवघ्याचा : सगळ्यांचा
माती : देह; जनांतुनि : संसारामधी

१८६. राग खमाज–तीन ताल

स्मरतां नित्य हरि, मग ती माया काय करी ?
श्रवणें मननें अद्वयवचनें, पळतो काळ दूरी ।
करुणाकर वरदायक हरि जो, ठेवित हात शिरीं ।
तोचि निरंतर उद्धव चरणीं, अमृत पान करी ॥

मग : पछी

१५७. राग धनाश्री-तीन ताल

संतपदांची जोड, दे रे हरि ।

संतसमागमें आत्मसुखाचा सुन्दर उगवे मोड ।

सुफलित करुनि पूर्ण मनोरथ, पुरविसि जीविचे कोड ।

अमृत म्हणे रे हरिभक्तांचा शेवट करिशी गोड ॥

मोड : फणगा

१८९. राग खमाज–तीन ताल

अशाश्वत संग्रह कोण करी ?
कोण करी घर सोपे माड्या,
झोंपडि हेचि बरी ।
चिरगुट चिंध्या जोडुनि कंथा
गोधडी हेचि बरी ।
नित्य नवें जें देइल माधव
भक्षूं तेंचि परी ।
अमृत म्हणे मज भिक्षा डोहळे
येति अशा नरहरी ॥

सोपे : ओसरीओ, माड्या : मेडीओ; चिरगुट : लूगडां;
चिंध्या : चींथरां; डोहळे : दोहद

१६०. राग झिंझोटी–ताल दादरा

हरि भजनावीण काळ घालवूं नको रे ॥
दोरिच्या सापा भिउनी भवा, भेटि नाहिं जिवा शिवा
अंतरींचा ज्ञानदिवा, मालवूं नको रे ॥
विवेकाची ठरेल ओल, ऐसे बोलावे कीं बोल
आपुलें मतें उगिच चिखल, कालवूं नको रे ॥
संतसंगतीनें उमज, आणुनि मनीं पुरतें समज
अनुभवावीण मान हालवूं नको रे ॥
सोहिरा म्हणे ज्ञानज्योति, तेथें कैंचि दिवस राती
तयाविणें नेत्रपाती, हालवूं नको रे ॥

ओल : भीनाश; मालवूं नको : बुझावीश मा; उगीच : नाहक
चिखल : कादव; पाती : पांपण

१६१

पवित्र तें कुळ पावन तो देश

जेथें हरिचे दास जन्म घेती ।

कर्मधर्म त्याचे जाला नारायण

त्याचेनि पावन तिन्ही लोक ।

वर्णअभिमानें कोण जाले पावन ?

ऐसें द्या सांगून मजपाशीं ।

अंत्यजादि योनि तरल्या हरिभजनें

तयांचीं पुराणें भाट झालीं ।

वैश्य तुळाधार गोरा तो कुंभार

धागा हा चांभार रोहिदास

कबीर मोमीन लतीफ मुसलमान

सेना न्हावी आणि विष्णुदास ।

१६२. राग छाया ख्याल—ताल धुमाळी

नियम पाळावे, जरी म्हणशिल योगी व्हावें ।
रसनेचा जो अंकित झाला, समूळ निद्रेला जो विकला,
तो नर योगाभ्याला मुकला, असें समजावें— जरि०

रात्रीं निद्रा परिमित घ्यावी, भोजनांत ही मिति असावी,
शब्दिवल्गना बहु न करावी, साधक जीवें— जरि०

यापरि सकलाहारविहारीं, नियमित व्हावें मनि अवधारी,
निज रूपोन्मुख होउनि अंतरीं, चित्त मग धावें— जरि०

विषयापासुनि वळतां वृत्ति, येइल सहजचि आत्म्यावरती,
जैसा निश्चळ दीप निवातीं, समाधि पावे— जरि०

विकला : वेचाण वन्या; मिति : मर्यादा;
धावे : संतोष पामे छे.

१६३

जेथें जातों तेथें तूं माझा सांगाती
चालविसी हातीं धरूनियां ।
चालों वाटे आम्हीं तुझाचि आधार
चालविसी भार सवें माझा ।
बोलों जातां बरळ करिसी तें नीट
नेली लाज धीट केलों देवा ।
अवघे जन मज झाले लोकपाळ
सोईरे सकळ प्राणसखे ।
तुका म्हणे आतां खेळतों कौतुकें
झालें तुझें सुख अंतर्बाहीं ॥

सांगाती : साथी; सवें : साथे; बरळ : वांकुंचूकुं;
नीट : सीधुं; अवघे : वधा; सोईरे : सगा

१६२. राग छाया खमाज–ताल धुमाळी

नियम पाळावे, जरी म्हणशिल योगी व्हावें ।
रसनेचा जो अंकित झाला, समूळ निद्रेला जो विकला,
तो नर योगाभ्यासा मुकला, असें समजावें— जरि०
रात्रीं निद्रा परिमित घ्यावी, भोजनांत ही मिति असावी,
शब्दवल्गना वहु न करावी, साधक जीवें— जरि०
यापरि सकलाहारविहारीं, नियमित व्हावें मनिं अवधारी,
निज रूपोन्मुख होउनि अंतरीं, चित्त मग धावें— जरि०
विषयापासुनि वळतां वृत्ति, येइल सहजचि आत्म्यावरती,
जैसा निश्चळ दीप निवातीं, समाधि पावे— जरि०

विकला : वेचाण वन्यो; मिति : मर्यादा;
धावे : संतोष पामे छे.

१६३

जेथें जातों तथें तूं माझा सांगाती
चालविसी हातीं धरूनियां ।
चालों वाटे आम्हीं तुझाचि आधार
चालविसी भार सवें माझा ।
बोलों जातां वरळ करिसी तें नीट
नेली लाज धीट केलों देवा ।
अवघे जन मज झाले लोकपाळ
सोईरे सकळ प्राणसखे ।
तुका म्हणे आतां खेळतों कौतुकें
झालें तुझें सुख अंतर्बाहीं ॥

सांगाती : साथी; सवें : साथे; वरळ : वांकुंचूकुं;
नीट : सीधुं; अवघे : बधा; सोईरे : सगा

१६४

न कळतां काय करावा उपाय
जेणें राहे भाव तुझ्या पायीं ?
येउनियां वास करिसी हृदयीं
ऐसें घडे कइं कासयानें ?
साच भावें तुझें चिंतन मानसीं
राहे हें करिसी कैं गा देवा ?
लटिकें हें माझें करूनियां दूरी
साच तूं अंतरीं येउनी राहें ।
तुका म्हणे मज राखावें पतिता
आपुलिया सत्ता पांडुरंगा ॥

कइं कासयानें : कई रीते; कैं : क्यारे
लटकें : असत्य; सत्ता : सत्ताथी

मुक्तिपांग नाहीं विष्णूचिया दासां

संसार तो कैसा न देखती ।

बैसला गोविंद जडोनियां चित्तीं

आदि तेचि अंतीं अवसानीं ।

भोग नारायणा देऊनि निराळीं

ओवियां मंगळीं तोचि गाती ।

बळ बुद्धि त्यांची उपकारासाठीं

अमृत तें पोटीं सांठविलें ।

दयावंत तरी देवाच सारिखीं

आपुलीं पारखीं नोळखती ।

तुका म्हणे त्यांचा जीव तोचि देव

वैकुंठ तो ठाव वसती ते ॥

पांग : अभळखा; अवसानीं : अंते; निराळीं : जुदा;
पारखी : पराया; मंगळीं : मंगळ

१६६

काय वाणूं आतां न पुरे हे वाणी
मस्तक चरणीं ठेवीतसें ।
थोरीव सांडिली आपुली परिसें
नेणें शिवों कैसें लोखंडासी ।
जगाच्या कल्याणा संतांच्या विभूती
देह कष्टविती उपकारें ।
भूतांची दया हे भांडवल संतां
आपुली ममता नाहीं देहीं ।
तुका म्हणे सुख पराचिया सुखें
अमृत हें मुखें स्रवतसे ॥

थोरीव ; मोटाई; परिसें ; पारसमणिए

१६७

नाहीं संतपण मिळत तें हाटीं
हिंडतां कपाटीं रानीं वनीं ।
नये मोल देतां धनाचिया राशी
नाहीं तें आकाशीं पाताळीं तें ।
तुका म्हणे मिळे जीवाचीये साटीं
नाहीं तरी गोष्टी बोलों नये ॥

हाटीं : बजारमां; नये : न मळे; साटीं : बदलामां

१६८

भक्त ऐसे जाणा जे देहीं उदास
गेले आशापाश निवारूनी ।
विषय तो त्यांचा जाला नारायण
नावडे धन जन मातापिता ।
निर्वाणीं गोविंद असे मागेंपुढें
कांहींच सांकडें पडों नेदी ।
तुका म्हणे सत्य कर्मा व्हावें साह्य
घातलिया भय नर्का जाणें ॥

नावडे : न गमे; मागेंपुढें : आगळ पाछळ;
निर्वाणीं : संकटमां; सांकडें : भीड

१६९

वेद अनंत बोलिला, अर्थ इतुकाचि साधिला ।
विठोबासी शरण जावें, निजनिष्ठें नाम गावें ।
सकळ शास्त्रांचा विचार, अंतीं इतुकाचि निर्धार ।
अठरा पुराणीं सिद्धांत, तुका म्हणे हाचि हेत ॥

इतुकाचि : एटलो ज

१७०

आणीक दुसरें मज नाही आतां
नेमिलें या चित्तापासुनियां ।
पांडुरंग ध्यानीं, पांडुरंग मनीं,
जागृतीं स्वप्नीं पांडुरंग ।
पडिलें वळण इंद्रियां सकळां
भाव तो निराळा नाही दुजा ।
तुका म्हणे नेत्री केली ओळखण
तटस्थ तें ध्यान विटेवरी ॥

आणीक : बीजुं; मज : मने; नेमिलें : नीम्युं;
निराळा : जुदो

१७२

महारासी शिवे, कोपे ब्राह्मण तो नव्हे ।
तया प्रायश्चित्त कांहीं, देहत्याग करितां नाहीं ।
नातळे चांडाळ, त्याचा अंतरीं विटाळ ।
त्याचा संग चित्तीं, **तुका** म्हणे तो त्या याती ॥

शिवे : अडके; नातळे : अडके नहि; याती : जाति;
विटाळ : आभडछेट

१७८

वहे निरन्तर अनंत आनंदधारा
बाजे असीम नभ माझे अनादि रव
जागे अगण्य रविचन्द्रतारा—   वहे०

एकक अखण्ड ब्रह्माण्ड राज्ये
परम एक सेई राजराजेन्द्र राजे
विस्मित निमेषहत विश्वचरणे विनत,
लक्ष शत भक्तचित्त वाक्यहारा—   वहे०

१८०

एकटि नमस्कारे प्रभु एकटि नमस्कारे
सकल देह लुटिये पड़क् तोमार ए संसारे ।
घन श्रावण मेघेर मत रसेर भारे नम्र नत
एकटि नमस्कारे प्रभु एकटि नमस्कारे
समस्त मन पडिया थाक् तव भवन-द्वारे ।
नाना सुरेर आकुल धारा मिलिये दिये आत्महारा
एकटि नमस्कारे प्रभु एकटि नमस्कारे
समस्त गान समाप्त होक् नीरव पारावारे ।
हंस जेमन मानसयात्री, तेमनि सारा दिवसरात्री
एकटि नमस्कारे प्रभु एकटि नमस्कारे
समस्त प्राण उडे लुकक महामरण पारे ।

जनगण-पथपरिचायक जय हें, भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे ! जय हे ! जय हे ! जय जय जय जय हे

घोर तिमिरघन निविड निशीथे पीडित मूर्छित देशे ।
जाग्रत छिल तव अविचल मंगल नतनयने अनिमेषे ।
दुःस्वप्ने आतङ्के । रक्षा करिले अङ्के ।
स्नेहमयी तुमि माता ।

जनगण-दुःखत्रायक जय हे, भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे ! जय हे ! जय हे ! जय जय जय जय हे

रात्रि प्रभातिल उदिल रविच्छवि पूर्वउदयगिरि भाले ।
गाहे विहंगम, पुण्य समीरण नवजीवनरस ढाले ।
तव करुणारुण रागे । निद्रित भारत जागे ।
तव चरणे नत माथा ।

जय जय जय हे जय राजेश्वर, भारत-भाग्यविधाता ।
जय हे ! जय हे ! जय हे ! जय जय जय जय हे !

गाहे : गाय; छिल : हतुं; आसे : आवे

अंग्रेजी भजन

१८२

Take my life, and let it be
Consecrated, Lord! to Thee;
Take my hands, and let them move
At the impulse of Thy love.

जनगण-पथपरिचायक जय हे, भारत-भाग्यविधाता।
जय हे! जय हे! जय हे! जय जय जय जय हे!

घोर तिमिरघन निविड निशीथे पीडित मूर्छित देशे।
जाग्रत छिल तव अविचल मंगल नतनयने अनिमेषे।
दुःस्वप्ने आतङ्के। रक्षा करिले अङ्के।
स्नेहमयी तुमि माता।

जनगण-दुःखत्रायक जय हे, भारत-भाग्यविधाता।
जय हे! जय हे! जय हे! जय जय जय

रात्रि प्रभातिल उदिल रविच्छवि पूर्वउदयगिरि
गाहे विहंगम, पुण्य समीरण नवजीवनरस
तव करुणारुण रागे। निद्रित भारत
तव चरणे नत माथा।

जय जय जय हे जय राजेश्वर, भारत-भाग्यविध
जय हे! जय हे! जय हे! जय जय जय ज

गाहे : गाय; छिल : हतुं; आसे : आने

Take my moments and my days,
Let them flow in ceaseless praise.

Take my feet, and let them be
Swift and beautiful for Thee.

Take my voice, and let me sing
Always, only for my King;
Take my lips, and let them be
Filled with messages from Thee.

Take my silver and my gold;
Not a mite would I withhold.

Take my intellect, and use
Every power as Thou shalt choose.

Take my will, and make it Thine:
It shall be no longer mine.
Take my heart; it is Thine own;
It shall be Thy Royal Throne.

Take my love: my Lord, I pour
At Thy feet its treasure-store.

Take myself, and I will be
Ever, only, all for Thee.

Lead, kindly Light, amid the encircling gloom
Lead Thou me on:
The night is dark and I am far from home,
Lead Thou me on.

Keep Thou my feet, I do not ask to see
The distant scene; one step enough for me.

I was not ever thus, nor prayed that Thou
Shouldst lead me on;
I loved to choose and see my path; but now
Lead Thou me on.

I loved the garish day, and spite of fears,
Pride ruled my will: remember not past years.

So long Thy power hath blest me, sure it still
Will lead me on,
O'er moor and fen, o'er crag and torrent, till
The night is gone;
And with the morn, those angel faces smile,
Which I have loved long since and lost awhile.

१८४

When the mists have rolled in splendour
From the beauty of the hills,
And the sunlight falls in gladness
On the river and the rills,
We recall our Father's promise,
In the rainbow of the spray;
We shall know each other better
When the mists have rolled away.

CHORUS:

We shall know as we are known,
Never more to walk alone,
In the dawning of the morning
Of that bright and happy day;
We shall know each other better
When the mists have rolled away.

१८४

When the mists have rolled in splendour
From the beauty of the hills,
And the sunlight falls in gladness
On the river and the rills,
We recall our Father's promise,
In the rainbow of the spray;
We shall know each other better
When the mists have rolled away.

CHORUS:

We shall know as we are known,
Never more to walk alone,
In the dawning of the morning
Of that bright and happy day;
We shall know each other better
When the mists have rolled away.

Oft we tread the path before us
    With a weary burdened heart;
Oft we toil amid the shadows
    And our fields are far apart:
But the Saviour's "Come, ye blessed,"
    All our labour will repay,
When we gather in the morning
    Where the mists have rolled away.

We shall come with joy and gladness,
    We shall gather round the Throne;
Face to face with those that love us,
    We shall know as we are known.
And the song of our redemption
    Shall resound through endless day,
When the shadows have departed
    And the mists have rolled away.

১৮৫

Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee!
E'en though it be a cross that raiseth me,
Still all my song shall be—
Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee.

Though like the wanderer (the sun gone
down,)
Darkness be over me—my rest a stone;
Yet in my dreams I'd be
Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee.

Then let the way appear steps unto heaven,
All that Thou sendest me in mercy given;
Angels to beckon me
Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee.

Then with my waking thoughts bright with
Thy praise,
Out of my stony griefs *Beth-el* I'll raise:
So by my woes to be
Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee.

Or if on joyful wing cleaving the sky,
Sun, moon, and stars forgot, upwards I fly,
Still all my song shall be,
Nearer, my God, to Thee, nearer to Thee.

१८६

Rock of·ages, cleft for me,
Let me hide myself in Thee;
Let the Water and the Blood
From Thy riven Side which flowed,
Be of sin the double cure,
Cleanse me from its guilt and power.

૧૮૬

Rock of·ages, cleft for me,
Let me hide myself in Thee;
Let the Water and the Blood
From Thy riven Side which flowed,
Be of sin the double cure,
Cleanse me from its guilt and power.

২৮৬

When I survey the wondrous Cross
On which the Prince of Glory died,
My richest gain I count but loss,
And pour contempt on all my pride.
Forbid it, Lord, that I should boast
Save in the Cross of Christ, my God;
All the vain things that charm me most,
I sacrifice them to His Blood.
See from His Head, His Hands, His Feet,
Sorrow and love flow mingling down;
Did e'er such love and sorrow meet,
Or thorns compose so rich a crown?
Were the whole realm of nature mine,
That were an offering far too small:
Love so amazing, so divine,
Demands my soul, my life, my all.
To Christ, Who won for sinners grace
By bitter grief and anguish sore,
Be praise from all the ransomed race,
For ever and for evermore

भजनों की वर्णानुक्रमणिका

कमठ=काचवो
कर्षे=खेंची काढे, अंत आणे
कराह=कडाई
करील=केरांनुं झाड
कलपसत=सो जुग सुधी
कल्मष=पाप
कसै हौं=कसीश
कँह=ने
काई=मॅथ
काछि=धारण करीने
कामतरु=कल्पवृक्ष
किताबें=शास्त्रोनां पोथां
किरात=भील
किवरवा=कमाड
की नाई=नी जेम
कूचमुकाम=आवागमन
कूजा=करवो, मुरई
कूंडी=कमंडल, भिक्षापात्र
कूकक=टेर टेर

केवट=नाविक, गुहराजे
कोह=क्रोध
क्रान्त=चक्र
कृपातें=कृपाथी
खगन=पक्षीओ
खटोलना=पारणुं, हीडोळो
खिलोल=रमे छे
खुदनुमाई=अहंकार
खुदी=अहंकार
खेवटिया=खारवो
गच=काचनी भूमि
गदा=फकीर
गम=दुःख
गरे कै हरवा=गळानो हार
गरुआई=मोटाई
ग्रंथि=गांठ
गहल्याये=लई आव्या
गहिर=ऊंडो
गार=गाळ दे

ठौर=स्थान, शरण
तसकी=आश्वासन
तरिक=जराए
तसबी=माळा
तालिब=प्राप्त थयो
तिल ओले=तलनी ओथे
तिहुंकाल=त्रिकाल
तौलों=त्यांसुधी
दलनिहार=दलन करनार
दहोंगो=बळीश
दस्त=हाथ
दाहिनां=अनुकूल
दियना=दीवो
दुंद=द्वंद
दुमन=दुश्मन
दुराना= छुपावे छे
दूरे=मांनी
देहु=दो, आपो
द्रवौं=कृपा करो
धुवन=धमण
नफसे=विषयरूपी सेतानथी
नशेमें=ईश्वरी प्रेमनी मस्तीमां
नसानी=जनम बगडयो
नसै हौं=नहो बगाडुं
नाई=हजाम
नाठ=नाठा
नार=नाळुं
निखरैंगे=निकळीशुं
निदान=निश्चित
निपात=हराववुं
निवार=रोकवुं
निषंगवर=भाथुं
निस्तरियें=तरी जइए
निहारो=जुओ
निहोरा=विनंती
नेकु=जरीक
पखारें=धोयाथी
पचरंग चोल=पंचभूतनां देह

वेग=जल्दी
वेगाना=पारको
वेनु=वांस
वेजुर्म=निरपराध
वेडा=वेडो, नाव
वेवहा=अमूल्य
वेर=वेळा
बोधरिपु=अज्ञान
वंकनाल=मूस
वंध=वंधन
भरनी=वाणो
भवछीजे=संसारने छेदनार
भवदंघ्रि=आपना चरणकमळ
भाजन=पात्र
भूरी=मोटुं
मग=पग
मघवा=इंद्र
मनां=मन
मदवा=मय

मनजात=कामदेव
मनियत=मानवा
मयखाना=पीठुं, शरावखानुं
मल के=घसीने
महतारी=मात
माया=अंदर
मारा=काम
मीत=मित्र
मुकुर=अरिसो
मुश्क=कस्तुरी
मुसल्ला=प्रार्थनानी सादडी
मूंदो=मींचो
मोट=पोटली
मो त=मारा करतां
रावरे=आपना
रीत=खाली हाथे
रुजा=रोग
रैनी, रैनां=रात
रूरा=प्यारा

सुरसरि=गंगा
सुहाग=सुगंध
सुहागा=सुरोखार
सूकर=डुक्कर
सेन=बाजपक्षी
सेमर=एक मुंवाळुं ह
सैर=सहेल
संवारीं=सुधारी, समाळी
स्यालों=शियाळवां

हक=सत्य
हति=मारीने
हये=मूआ
हसरत=निराशा
हाते=दूर
हिज्र=जुदाई, द्वैत
हींते=हृदयथी
है=थईने
हौं=हुं

प्रकाशक अने मुद्रक : जीवणजी डाह्याभाई देसाई
नवजीवन मुद्रणालय, अहमदावाद